

Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v Železnikih v 19. stoletju (2.del)

Tjaša Pavšič

ŽIVLJENJE DELAVCEV, ZAPOSLENIH V FUŽINARSTVU, V 19. STOLETJU

V prvem delu prispevka, ki je povzet po diplomski nalogi iz etnologije in kulturne antropologije z naslovom Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v Železnikih v 19. stoletju in je bil objavljen v lanski številki Železnih niti, smo po kratkem pregledu železarske zgodovine Železnikov predstavili gospodarske dejavnosti, način življenja in življenjske zgodbe članov fužinarske rodbine Globočnik. V drugem delu diplomske naloge, v prispevku, ki je pred vami, prehajamo na obravnavo delavcev, ki so bili zaposleni na področju fužinarskih in kovaških dejavnosti. Delodajalci mnogim od železnikarskih delavcev so bili pripadniki rodbine Globočnik. V prvem delu obravnave delavcev v Železnikih bom posvetila pozornost načinu življenja kovačev, ki so predstavljali pretežni del železnikarskega delavstva. V drugem delu bom predstavila prizadevanja kovačev in fužinarjev za izboljšanje slabih življenjskih in delovnih razmer delavcev, nastalih kot posledica propadanja zastarele fužinarske tehnike obdelave železa. Pri tem sta še posebej zanimiva in zgovorna dva dokumenta – pismo kovačev fužinarjem iz leta 1885, v katerem kovači prosijo za izboljšanje delovnih razmer, in dokument o ustanovitvi delavske bolniške blagajnice iz leta 1886.

NAČIN ŽIVLJENJA KOVAČEV

Delavnik

Kovači in kovačice so v vigenjcih, kakor v Železnikih imenujejo kovačnice, izdelovali žeblje različnih oblik in velikosti. Marija Verbič ugotavlja, da je bilo v prvi polovici 19. stoletja v Železnikih okoli 400 izučenih kovačev in kovačic ter okoli 200 vajencev in otrok, ki so pomagali staršem v delavnicah. Za Železnike značilno nočno kovaško delo so opravljali moški, ženske in otroci, pogosto cele družine skupaj, kar je izrazito zaznamovalo način življenja kovačev, kovačic in njihovih družin. (Verbič 1973: 109)

Delo v vigenjcih se je pričevalo v Zgornjih Železnikih okoli desete ure zvečer, v Spodnjih pa okoli polnoči. Müllner navaja, da je po deveti uri začel po naselju hoditi poseben klicar, ki je budil kovače in jih pozival na delo z besedami: "Oj, Mica, Katra itd., ustan, pojdi kovat!" Poziv je ponovil čez pol ure, ko so se mu oglasili tudi poklicani in odgovorili, da so že pripravljeni. (Müllner 1909: 312) Klicanja na delo se iz svojih otroških let spominja tudi France Koblar, rojen v kovaški družini: "Okoli enajste ure

so začeli kovači drug drugega klicati na delo – nič kaj obzirno in tiho, nato so začele peti cokle po hišah in cestah in kladiva so začela svojo pesem." (Koblar 1976: 14) Kovali so vso noč, vse do 10. ali 11. ure dopoldne. Kovali so okoli 10 do 12 ur dnevno. Predpisanega delovnega urnika niso imeli, ker so jih fužinarji plačevali glede na količino izdelanih žebeljev in ne po urah. Vsak je delal, kolikor časa je hotel, sam odločal, koliko časa v eni noči bo koval. Pogosto se je zato zgodilo, da je kdo koval po 14 ur, naslednjo noč pa je bil preutrujen, da bi prišel v kovačnico. (Laibacher Zeitung 1887: 557–558; Levičnik 1861: 103; Kyovsky 1953: 85; Verbič 1973: 110)

V vigenjcu je bilo ponavadi več kovaških ognjišč ali ješ, ki so jih vsak večer zakurili kovaški mojstri. Okoli njih so bila razporejena kovaška mesta z nakovali. Za vsakim nakovalom sta vedno kovali dve osebi, največkrat kovaški mojster in njegov pomočnik ali pa kak drug izučen kovač ter pomočnik. Delali so v najrazličnejših kombinacijah: žene z možmi, otroci z očetom ali materjo, mlajši brat s starejšim bratom ali sestro itd. Kovači so se delili na tri skupine:

a) kovaški mojstri, ki so delali na račun fužinarja ali pošterovca,¹

b) kovaški pomočniki oziroma kovaški hlapci in dekle, ki so pomagali mojstrom in izučenim kovačem ob nakovalu; med pomočniki je bilo veliko otrok med 8. in 14. letom pa tudi odraslih moških in žensk;

c) tavžentariji, ki so delali pod vodstvom mojstra in so bili plačani od vsakega tisoča izdelanih žebļjev. Tisoč žebļjev so uspeli napraviti v enem dnevu. Ideal vsakega izučenega žebļjarja je bil čim prej postati tavžentar, saj se je s tem osamosvojil in začel prejemati višji zaslužek, neodvisen od mojstrovega zaslužka.

Žebļje so kovači izdelovali iz železa, ki so ga prejeli od svojega delodajalca. Vsak žebļjar je imeli dnevno na razpolago 12 funtov železa (6,7 kg), iz česar je moral izdelati 1000 kosov oziroma 8 funtov žebļjev (4,5 kg). S preostalimi 4 funti železa (2,2 kg) je smel samostojno razpolagati in ga uporabiti za lasten zaslužek. Prodajal ga je pošterovcem ali pa predeloval v žebļje, ki jih je prodajal na domačih sejnih ali na sejnih v bližnji okolici, Kranju in Škofji Loki. (Verbič 1973: 109–110) Oddaja izdelkov fužinarjem je navadno potekala vsak dan po končanem delu, obračun pa ob določenih dnevih, ponavadi ob sobotah po koncu delovnega tedna. Za leto 1858 pa obstaja podatek, da je 40 kovačev fužinarja J. Globočnika oddajalo žebļje vsak dan ali na vsaka dva dneva. (Gašperšič 1956: 91) Pri obračunu zaslužka se je vedno upoštevalo število in teža skovanih žebļjev. Večji kot so bili oddani žebļji, bolj so bili plačani. Od prejemka, ki ga je kovač dobil od fužinarja, je moral oddeliti še denar za plačilo svojega kovaškega pomočnika. Prav zato je bilo za kovače najbolj ugodno, da so mu pri delu pomagali družinski člani, saj je tako ves zaslužek ostal doma. (Kyovsky 1953: 85)

Delovni teden v Železnikih se je pričel v noči z nedelje na ponedeljek ter končal v soboto zjutraj, ko so nehali že nekoliko prej kot običajno, da so lahko mojstri šli k obračunu. Noč s sobote na nedeljo je bila dela prosta. Delo se je prekinilo tudi ob praznikih, ki so jih v Železnikih poznali kar precejšnje število in jih bomo nekoliko bolj podrobno obravnavali pozneje. Pogosto je delo zastalo pozimi, ko

se je voda "sirila", kar je v narečni govornici pomenilo, da je voda zmrzovala in ni več vrtela kolesa, ki je poganjalo meh. Če se je delo v takem primeru za dlje časa ustavilo ali če so bili kovači v hudi denarni stiski, so si pomagali tako, da so najeli človeka, ki je gonil mehove ročno. Temu se rekli, da so kovali "na pihanje". Pihavca so plačali vsi kovači, ki so delali v enem vigenjcu, zaslužek pa je bil seveda manjši. Kovač in njegov pomočnik sta morala pustiti delo tudi, če je kateri od njiju zbolel. Takrat sta bila ob zaslužek oba, saj se je kovalo vedno le v paru. Ob prevelikih izostankih od dela se je hitro zgodilo, da se je moral kovač zadolžiti pri fužinarju. V takem primeru so dobili posojilo do naslednjega tedna za nekaj hrane, ki so jo imeli fužinarji in trgovci na zalogi za svoje delavce. Dolgovi so se tako mnogim delavcem vlekli iz tedna v teden in so jih zelo težko odplačali. (Koblar 1976: 25–26)

Dogovarjanje za delo med fužinarjem in kovačem je potekalo enkrat letno, navadno v božičnem času, ko je delo počivalo. Dogovor je vključeval, katero vrsto žebļjev bo delavec koval, kakšno bo plačilo po številu in teži, kakšna bo cena železa in oglja. Gašperšič piše, da je bilo ob tem mnogo pogajanja in barantanja, tudi zavajanja v slabe dogovore, če je bil kovač bolj lahkomišeln narave. (Gašperšič 1956: 92)

Življenje v vigenjcu

Jože Gašperšič in France Koblar precej natančno opisujeta življenje v vigenjcu in navade, ki so spremljale kovaško delo. Gašperšič o kroparskih kovačih in njihovem življenju v vigenjcu, ki se ni dosti razlikovalo od železnikarskega, pravi: *"Življenje je bilo v vsakem vigenjcu malo drugačno, kakršni so bili ljudje, delo in naprave; v vsakem vigenjcu ni vsakomur dišalo kovati, vsakogar niso marali k ješi; prepirljivcev in pretepačev so se bali, z neredneži, ki so se izmikali pri dajanju oglja, niso hoteli imeti opravka. Tudi način kovanja je imel vsak kovač svoj. Eni so nerodno metali levo in desno, drugi*

klecali; France Berce Kadet se je držal kot lesen; France Anderle Koder je koval zelo pokoncu in pri svojih močnih udarcih močno potresal glavo; Plešov Tomaž je hitel počepati po dveh, treh naglih udarcih. Nekateri je kovanje stalo malo truda, drugi so trpeli pri delu ..." (Gašperšič 1956: 89) Koblar piše podobno o železnikarskih žebjarjih: *"Če si se ponoči zbudil, je pel ves kraj v drobnih preHITEVAJOČIH se taktih, vse je drobilo eno čez drugo, kolikor kovačev, toliko pesmi, različnih po roki in kladivu – zakaj tudi vsak kovač je bil delavec in človek zase, svoj po značaju in zmožnosti in kladivo ga je razodevalo."* (Koblar 1976: 14)

Kovali so vso noč skoraj brez prestanka. Müllner navaja, da so delali do 4. ure zjutraj, ko so imeli zajtrk, nato pa nadaljevali z delom do 5. do 9. ure. (Müllner 1909: 312) Koblar piše, da so njegovi starši delo prekinili in napravili kratek oddih ob jutranjem zvonjenju. Takrat so glasno zmolili, nato pa nadaljevali z delom do zajtrka, ki so ga imeli navado pojesti nekoliko pred 7. uro. (Koblar 1976: 27) Hrano za zajtrk so pripravili ob kovaškem ognjišču. Bila je skromna, na primer koruzni močnik, prežganka ali suh kruh. Gašperšič opisuje: *"Jedli so iz lonca ali sklede z lesenimi žlicami, stoje okoli očeta, ki je sedel na kladivo, če drugam ni imel, in držal skledo na kolenih. Če so imeli posodo, so dali otrokom jed v skledice ali lončke."* (Gašperšič 1956: 85) Po zajtrku so ženske pripravile na ognjišču kosilo, ki pa ga niso jedli več v kovačnici, temveč doma. Pripravljale so največkrat zabeljene koruzne žgance, da so delavci lahko vzdržali pri napornem delu. Kakor piše Gašperšič, pa so domiselne ženske v vigenjcu pripravile tudi štruklje, če jim je kak moški snel vrata s tečajev, da so na njih zamesile in razvaljale testo. A take sladice so bile zelo redke. Nekateri moški so med kovanjem kadili pipo ali žvečili tobak. Nekateri so tešili lakoto s krljji, rožiči ali suhimi hruškami, ki so jih zmehčali s kladivom. Mnogi so pred ali med delom srknili šilce žganja, včasih pa si je žganje privoščila tudi cela ješa. (Gašperšič 1956: 85)

Po zajtrku so šli starši domov po otroke, ki so bili še premajhni za delo, ali pa so ti prišli sami, če so bili

že dovolj samostojni. Otroke so v vigenjc pripeljali predvsem v primeru, če v družini ni bilo starih staršev ali drugih sorodnikov, ki bi lahko poskrbeli zanje. Le dojenčke so imeli ves čas dela s seboj v vigenjcu. Zibelko, v kateri je ležal, so z majhnim vzvodom pričvrstili na tram, ki je premikal mehove, tako da je zibelka nenehno nihala z mehovi vred. Gašperšič opisuje življenje in igro najmlajših otrok v vigenjcu: *"Mali otroci so se sukali okoli matere in okoli vigenjca, gradili vodo, postavljali kolesa, kovali na ilovnatih panjih pečlje otrhovitih listov, pomagali očetu pri delu, materi kaj prinesli ali odnesli, se pozimi sušili in greli na ješah, kjer se je pekla repa, in vsrkavali vse, kar je vigenjško življenje prinašalo dobrega in slabega."* (Gašperšič 1956: 83)

Pri delu so si kovači čez platneno delovno obleko naredili predpasnike iz močnega in trpežnega usnja iz govejih kož. Kdor je imel denar, si je pri usnjarju priskrbel tudi usnjene gozjarje ali škornje, ki so imeli na podplatih pribite žblje, da se niso takoj poškodovali ter so omogočali bolj varen korak. Večina si takega obuvala ni mogla privoščiti, zato je bila obuta v cokle, čez leto na boso nogo, pozimi pa na debelo nogavico. (Dolenc et al. 2002: 9) Na glavah so vedno imeli pokrivala, moški klobuke ali kape, ženske pa ruto, da so jih ščitila pred pepelom in prahom, ki se je širil med kovanjem. (Gašperšič 1956: 91)

Nekateri kovači so kovali tiho, zatopljeni v delo, drugi pa so med delom klepetali, se zbadali in norčevali. Govorili so vedno glasno, tudi izven kovačnice, česar se Koblar spominja v svoji knjigi: *"Med pesem kladiv se je mešala človeška govorica, pravzaprav vpitje, zakaj kovači so pri svojem delu glasno govorili, se pogovarjali, zabavali, dražili in se prepirali ne samo od panja do panja, ampak od enega konca vigenjca do drugega. Ker so bili nekateri vigenjci dovolj veliki, je tak govor oziroma vpitje segalo na daleč in premagalo glas kladiv. Kovač je zato vedno govoril preglasno, skoraj kriče; navadil se je tega v kovačnici in mu je ostalo tudi pozneje, če je nehal s kovanjem. Tako nisi spoznal Železnikarja samo po njegovem značilnem narečju, ampak tudi po glasnem govorjenju."* (Koblar 1976: 14)

Delavska stanovanja in bivanjska kultura

Delavci večinoma niso imeli svojih stanovanj ali hiš, ampak so živeli v hišah, ki so bile v lasti njihovih delodajalcev. V eni hiši je živelo po več družin, v povprečju tri do štiri. Vsaka je imela na razpolago le en večji bivalni prostor, neredko pa se je zgodilo, da je celo več družin živelo v eni sobi. V tem primeru je imela vsaka družina v uporabi le svoj kot s svojo mizo in najosnovnejšo stanovanjsko opremo. Miza in stoli so bili nepremakljivi hišni inventar. Kovaške družine so spale v podstrešnih kamrah, kjer so imele običajno eno posteljo, če so imeli otroke, pa še zibelko in otroško posteljo. V kamri so imeli postavljene tudi skrinje, v katerih so shranjevali oblačila, drugega pohištva pa večina kovačev ni premogla. Kdor je želel najeti stanovanje, staro stanovanje zamenjati za drugo ali se odseliti, je moral to storiti na dan sv. Jurija ali na dan sv. Uršule. Če je kdo dal odpoved, so temu rekli "napovedati sv. Jurija" ali "napovedati sv. Uršulo". Selile se kovaške družine niso prav veliko, le mladoporočenci so si skušali čim prej najti svoje bivališče. (Koblar 1976: 30–31)

Ko so se kovači vrnili z nočnega dela na svoj dom, so najprej pojedli kosilo, ki so ga pripravili v kovačnici, nato pa legli k počitku. Po dveh do treh urah so spet vstali in pojedli večerjo, ki so jo gospodinje skuhale ob ognjišču ali v peči. Nato so se lotili vsakodnevnih opravil, ki jih je bilo treba postoriti, se pripravili za naslednji dan ter spet legli k počitku. Pravega spanja so imeli kovači zelo malo, počivali so le štiri do šest ur dnevno, pa še v tem času so njihov spanec motili sostanovalci, ki so opravljali svoja vsakodnevna opravila, se na glas pogovarjali, prerekali ali zabavali. Težjo nočnega delavnika in naporenega kovaškega dela so najbolj občutile žene in matere z majhnimi otroki, ki so morale po vrnitvi iz kovačnice takoj poprijeti za gospodinjstva opravila ter poskrbeti za svoje otroke.

Tudi družina Franceta Koblarja je živela v hiši na Racovniku skupaj z dvema ali tremi družinami ter nekaj samskimi moškimi, kamor so se preselili po nekaj letih bivanja v Zgornjih Železnikih. Pisatelj se

življenja v stanovanju med toliko različnimi ljudmi spominja z besedami: *"Takrat sem se začel zavedati svoje okolice in opazovati ljudi. Dokler sta živeli obe stari materi, so me izročali njima v varstvo – v Gorenjem koncu so me popoldne varovali očetova mati, do svoje smrti, na Racovniku materina mati, posebno popoldne, ko sta odšla mati in oče počivat. Po njuni smrti nisem imel varuha in sem moral z očetom in materjo vred popoldne spat, kar mi ni šlo v glavo. Naši sostanovalci niso kovali in so imeli drugačen red – eni so bili fužinski, drugi so bili krovci, eni celo taki, ki so poleti delali zunaj in se na zimo vračali domov. Pozimi, ko je bilo stanovanje že kar prepolno in so se naši sostanovalci odpočivali od poletnega dela ter si krajšali čas z domino in pripovedovanjem svojih zgodb, glasno in malo obzirno, sta v sosednji kamri morala spati oče in mati ter večkrat prositi za mir. Komaj sta zadremala, je zagrmel dolgi Luka s svojo: domino! – ali se je vnel prepir pri kupovanju domin! Jaz, ki sem v svoji otroški posteljici bedel in se dolgočasil, sem se večkrat po tistem splazil iz kamre na peč k tem ljudem, poslušal njihove pripovedi in jih od daleč gledal pri igri. Bili so zares originalni, vedeli so veliko o svetu – zgodbe pa so se večkrat ponavljale – in o tujih krajih, o svojih otrocih, ki so jih imeli po svetu."* (Koblar 1976: 57)

Prehrana

Kot osnovno živilo za pripravljanje hrane je železnikarskim kovačem v 19. stoletju služila koruzna moka. Za zajtrk so najpogosteje jedli koruzni podmet – koruzni sok, v katerega so zamešali malo masla ali ubili jajce ter prelili s toplim mlekom. Za kosilo so bili najpogostejši zabeljeni koruzni žganci ali zabeljen koruzni močnik. Jedli so tudi jedi iz krompirja, krompirjevo mešto (zabeljeni ajdovi žganci s kuhanim krompirjem) ali krompirjevo medlo (z ocvirki zabljen zmečkan krompir in moka).² Od zelenjave so za kuhanje uporabljali repo, zelje, korenje, fižol. Sadje (hruške, jabolka, rožiči) so sušili v "pajštvah"

(sušilnicah). Z nižanjem zasluzka v 19. stoletju so se morali kovači vse bolj odpovedovati mesnim jedem. Na vrsto so prišle le ob nedeljah in največjih praznikih. Ob nedeljah so skuhalo "jetrovo" – koruzne žgance z omako iz jeter. Ob največjih praznikih pa so si privoščili mesno juho ali drugače pripravljeno meso. (Dolenc et al. 2002: 6; Gašperšič 1956:84–85; Verbič 1973: 111) Konec 19. stoletja je postajala situacija med kovači tako težka, da so včasih dobili od deželne oblasti pomoč v obliki hrane. Leta 1890 je na primer delželni odbor zaradi revščine v Železnike poslal 1000 kg koruze in krompir, nekdo pa je poslal 10 goldinarjev, da so jih razdelili med reveže. (Demšar 1973: 118) O teh časih pomanjkanja še priča spomin prebivalcev Železnikov na pogovore med gospodinjami: *"Micka, al maš še kej v radlcu? Men že krop vre, pa, nimam kej noter strest."* (Mohorič 2005: 271)

Delavci so večino živil kupili pri fužinarjih – svojih delodajalcih. V 19. stoletju so bili v obtoku kovinski boni – majhne pločevinaste ploščice, na katerih je bil odtisnjen znak fužinarja. Delavci so jih prejeli kot plačilo za delo, veljale pa so kot plačilno sredstvo za živila, ki jih je delodajalec prodajal svojim delavcem. Delavci so bili na ta način obvezani kupovati pri fužinarju po cenah, ki jih je on postavil, zaradi česar so bili kovači pogosto primorani kupovati po višjih cenah. Hkrati pa je bil tak sistem zanje tudi ugoden, saj so vse dobili v kraju bivanja in se jim ni bilo treba voziti v okoliške kraje, za kar niso imeli ne prevoznih sredstev ne časa.

Če je bilo le mogoče, so kovači redili doma eno ali dve kozi, da so imeli pri hiši mleko, sicer pa so ga kupovali od okoliških kmetov. Kruh so pogosto kupovali v določenih hišah, kjer je potekala peka kruha. Od leta 1853 je bil vsak četrtek tržni dan. Štirikrat letno je bil sejem za blago in živino, in sicer na dan sv. Antona (17. januarja), na velikonočni torek, na dan sv. Lovrenca (10. avgusta) in na dan sv. Andreja (30. novembra). (Verbič 1973: 111; Demšar 1973: 118)

Dela prosti dnevi, prazniki in praznovanja

Noč s sobote na nedeljo je bila dela prosta. V soboto zjutraj so kovači končali z delom že nekoliko bolj zgodaj kot sicer, da so lahko prešteli žeblje in šli k obračunu. V soboto popoldne niso šli počivat. Moški so opravljali razna opravila, ženske so zamesile kruh, če so imele moko. Sobota zvečer je bila, kot pravi Koblar, že strog praznični čas. Spomine na nedeljo pa Koblar opiše takole: *"V nedeljo so žene odšle k prvi maši – možje so skuhalo zajtrk, da je bil že pripravljen, ko so prišle. Po maši – do desetih – je bil čas za napravljanje, pot k brivcu, če ni sam prišel v hišo že v soboto popoldne ali če ni bilo britje opravljeno v soboto zvečer – nato obiskovanje po hišah okoli devete ure, ko je zvonilo oznanjevanje. K deseti maši so šli moški in mlajši svet ter gospoda – gospodinje so skuhale kosilo, ki je moralo biti že pripravljeno, ko so prišli od maše. Po kosilu kmalu so se v posameznih hišah zbirali kvartavci in gledalci, po večernici pa – h kateri niso šli samo najhujši igralci – so se rade našle družbe prijateljev, ki so zložili za žganje, "za grenkega". To je bil v špiritu namočen pelin, pomešan z vodo – najnavadnejša takratna pijača, poceni mamilo in napoj za marsikakega žebjarja. Ob pijači so se razvezali jeziki – modrovanje se je mešalo z zbadanjem, obnavljali so se spomini in razpravljalo se je o usodi kraja in posameznikov. Omamljeni, razveneti in razdraženi so hiteli drug čez drugega – dokler teh mož niso žene z otroki vred odpeljale domov, kjer so po pičli večerji zgodaj zadremali, saj se je opolnoči nehala nedelja, začel se je nov teden – s težko glavo, z malo odpočitimi udi."* (Koblar 1976: 28–29)

Koblar zelo obširno opisuje tudi praznično leto kovačev. Če se lahko zanesemo na njegov dokaj natančen popis, lahko rečemo, da je bilo celotno leto prežeto z raznimi prazniki in praznovanji, saj so poleg zapovedanih cerkvenih praznikov praznovali še številne druge. To so bili dan sv. Jurija, sv. Marka, sv. Florijana – priprošnika proti požarom, sv. Janeza Krstnika, sv. Roka, sv. Miklavža. Posebno slovesni so

bili dnevi sv. Frančiška, sv. Andreja – ko je bil sejem, in sv. Antona – dan zavetnika župnije in prav tako semanji dan. Na te dneve ni nihče koval, opravljali so le domača ali lažja dнарarska dela.

V adventu so od sv. Katarine do sv. Frančiška Ks. praznovali devetdnevno, vsak dan s pobožnostjo z mašo in litanijami. V božičnem času so prenehali kovati 23. decembra. Ta dan so imenovali sveti delopust in je imel resnoben postni značaj, posvečen pripravam na božič. Kovanje se je spet začelo na pametovo – na dan nedolžnih otrok, 28. decembra, za silvestrovo pa so spet prekinili z delom ali vsaj prej končali z delom, da so lahko šli k zahvalni maši. Tudi velikonočnega postnega časa so se večinoma strogo držali – jedi niso belili z nobeno živalsko maščobo, ob sredah in petkih so opravljali križev pot, v nedeljo pa so v cerkvi sv. Frančiška križev pot peli po starodavnem napevu. Postno pobožnost so sklenili na velikonočno jutro pred prvo mašo – takoj po jutranjem zvonjenju so opravili križev pot, kmalu za tem pa še slovesno velikonočno mašo. Velika noč je bil zelo vesel praznik, spremljale so ga številne zabavne in družabne igre. V velikonočnem času so nehali s kovanjem na veliko sredo in pričeli spet v sredo po veliki noči. Tudi na binkošti niso delali ter so navadno z delom pričeli šele v torek.

Na predvečer velikih praznikov so po vasi "vahtali" – družba pevcev in pevk, večinoma starejših ljudi, je hodila po naselju in pela pesmi prihajajočega praznika. Praznične slovesnosti je spremljalo pritrkavanje zvonov, v čemer naj bi bili po Koblarjevih besedah Železnikarji pravi mojstri. Na sv. Miklavža je po železnikarskih hišah hodil Miklavž z duhovnim spremstvom in parklji, v katerega je bil ponavadi oblečen najbolj postaven in ugleden fant. Na večer pred novim letom in praznikom sv. Treh kraljev so otroci koledovali in nabirali darove, predvsem v premožnih hišah. Na večer pred novim letom je bila v Zgornjih Železnikih tudi navada kraje deklet – starejši moški so se ustavljali pred hišami, kjer so stanovala dekleta, in prepevali zbadljive šaljive pesmi, v katerih so dekleta prisojali samskim moškim. Ponavadi so v pesmi skušali napraviti čim večje na-

sprotje – najlepša dekleta so prisodili najbolj nerodnim in smešnim starim moškim. Pesem so pred hišo prepevali, dokler jih niso z vodo polili ali kako drugače napodili od hiše. Sicer pa so dekleta ob novem letu svoje prave fante obdarile s "krajčki", ponavadi v obliki srca. Na gregorjevo (12. marca) so po vodi spuščali luči, tako da so na deščico namazali smolo, smolo prižgali in deščico postavili na vodo, da je goreča odplavala. V Železnikih poznajo tudi pregovor: "Sveti Gregor luč v vodo vrže!", ker so takrat dnevi že tako dolgi, da so lahko krojači in čevljarji od jutra do večera delali pri dnevni svetlobi.³ Kot posebnost med domačimi navadami Koblar omenja kresni večer. Na ta dan so fantje pripravili manjšo smrečico – majhen mlaj, s katerim so po Železnikih nabirali venčke. Venčke so spletla dekleta iz poljskih cvetic in jih oddajale fantom. Lepši, kot je bil venček, višje so ga obesili, najlepši venček pa so postavili na vrh. Ko je bilo pobiranje končano, je sprevod odšel na kraj kresa in zasadil smrečico na sredo grmade. Z grmado vred je počasi pogorel tudi mlaj z venčki, najlepši venček je pogorel zadnji.⁴ Poleg teh praznikov so Železnikarji radi praznovali svoje godove in na ta dan odložili delo. Najpridnejši kovači so sicer tudi ta dan kovali, a nehali prej, da so se lahko udeležili maše. Na praznike so jedli boljše jedi kot običajno, poznali so npr. božične potice, pustne bobbe, velikonočni kolač. Za velike praznike so se najrevnejši tudi zadolžili. Če ni šlo drugače, je moral biti za praznik v družini vsaj kruh. Ob velikih praznikih so se ljudje oblekli v najboljše obleke, posebno na veliko noč. (Koblar 1976: 32–45)

Koblar opisuje tudi kovaške poroke: *"Kovaške ženitve so bile skromne, vabljeni so bili le pravi sorodniki, malokdo je bolj na široko vabil, pojedina je bila naročena v kaki gostilni – in plačilo je bilo skupno, svatje so si račun razdelili, le ženin je prevzel večji delež kakor drugi. Marsikateremu žebjarju po poroki ni nič ostalo in je zakonsko življenje začel z dolgom; tudi godca ni bilo vedno – saj je bilo veliko porok tudi iz sile, ker je bila nevesta že dobro okrogla."* (Koblar 1976: 43)

Posebni dnevi so bili v Železniki tudi takrat, ko so

posvetili kak nov kos cerkvene opreme ali okrasja oziroma končali z obnovitvenimi deli na železnikarskih cerkvah, ki so bila zaradi številnih požarov precej pogosta. Jožef Levičnik v svojem spisu z naslovom *Nekaj črtic iz Železnikov* opisuje dve veliki slovesnosti ob izgradnji nove župnijske cerkve sv. Antona ter ob posvetitvi novih cerkvenih orgel. Dogodka sta bila za železnikarske kovače zares velikega pomena, ker so kljub svojemu nizkemu zaslužku velik del sredstev tako za izgradnjo nove cerkve kot za nove orgle zbrali s pobiranjem prispevkov v obliki žebeljev: *"Dan na dan so nabirali po kovačnicah doneske, a ne denarjev, ampak žebelje, ki so imeli takrat še lepo vrednost. Ta roba se je shranjevala v neki hiši, o določenih časih so se shajali nekateri za to najbolj vneti možje, preločili jo, preštevali in pretehtali, pospravljali jo v zaboje in barigelce (lodrice), o ugodnih prilikah poprodali, skupljeni denar pa naložili na obresti. Iz teh bornih doneskov so se vendar nabrali v malih letih lepi tisočaki, tako da se pred vsem svetom sme reči in trditi, da ima železniška nova cerkev za podlago in temelj krvave žulje ubogih žebeljar-skih kovačev."* (Levičnik 1898: 144) Novo cerkev so otvorili 18. oktobra 1874, orgle pa posvetili leto kasneje, na prvo obletnico nove cerkve, 17. oktobra 1975. Obakrat je bilo zelo svečano, pravi praznik pa je bil v Železnikih, ko so še razstavljene orgle na vozovih pripeljali v Železnike. Dogodek Levičnik opisuje z besedami: *"V sredo 1875 kot v rojstni dan presvetlega cesarja Franca Jožefa I. so popoldan okoli 3. ure orgle med gromovitim streljanjem v Železnike pripeljali. Fantje iz Zgor. Železnikov so bili nastavili svoje možnarje na višini, imenovani "za Grivo"; oni iz Spodnjih Železnikov pa na višini nasproti farni cerkvi, imenovani "pri Jami". Prvi strel je kar čudovito vplival. Ljudstvo je prihitelo v velikem številu skupaj. Pri vходу v Železnike so vozove ustavili. Voznike so pogostili s pivom, obdarili s smodkami; dobili so na klobuke šopke iz dišečih cvetic. Sedaj je pristopila še šolska mladina k vsakemu vozu posebej z velikimi narodnimi, cesarskimi in papeževimi zastavami kot častno*

spremstvo ob straneh in vpričo neštevilnega ljudstva ter med gromovitim strelom so orgle peljali kakor v častnem sprevodu skoz Spodnje Železnike proti farni cerkvi." (Levičnik 1898: 150)

Kovaški otroci

Otroci kovačev so že v svojem najzgodnejšem življenju mnogo časa preživeli v kovačnici ob svojih starših. Pri desetem letu, nekateri pa celo še prej, so postali kovaški pomočniki in se pričeli učiti kovanja železa in izdelovanja žebeljev. Največkrat so bili za pomočnike svojim staršem ali starejšim bratom in sestram. Sprva so opravljali lažja dela. Učili so se, kako s kleščami prijeti odsekani žebelj in ga podati mojstru, da ga je vstavil v žebeljnico – nastavek za izdelavo dokončne oblike žebelja. Učili so se "pobiti" žebelj v žebeljnici – oblikovati njegovo glavico. Pri kovanju "štible" – glavnega dela žebelja – je moral pomočnik skoraj hkrati z mojstrom udarjati po železu. Udarjati sta morala vedno hitreje in hlapec je moral biti pri tem zelo pozoren, da ni s kladivom zadel v mojstrovo kladivo in ga izpodbil, saj bi s tem vzbudil posmeh. Do približno 14. leta so vsi otroci kovali kot hlapci in dekle, kasneje pa so se začeli osamosvajati in samostojno kovati. Vendar se ni uspelo vsem osamosvojiti, mnogi so še kot odrasli delali kot hlapci. (Gašperšič 1956: 83; Kyovsky 1953: 85)

Do 12. leta so železnikarski otroci obiskovali pouk v domači šoli. Šola v Železnikih je bila ustanovljena 1815. Prvi železnikarski učitelj je bil Jakob Demšar,⁵ za njim pa se je na učiteljski poklic začel pripravljati Jožef Levičnik,⁶ ki je s poučevanjem pričel leta 1855 ter z delom v železnikarski šoli nadaljeval kar 48 let. S svojim načinom dela, strogostjo in staroslovensko usmerjenostjo je močno zaznamoval šolska leta otrok druge polovice 19. stoletja. Koblar se spominja: *"Vzgajal pa nas je za domače življenje in cerkev. V nas je utrjeval domovinski čut, zato smo se učili predvsem krajevne zgodovine, o raznih imenitnih rojakih in dogodkih, gojil je domače šege in navade, pri vsem tem pa smo se*

Železnikarski učitelj Jožef Levičnik.

dobro naučili računstva, zemljepisa in prirodopisa. Pisanja smo se najprej učili z gosjim peresom, šele kasneje smo smeli rabiti jekleno – sam je rabil samo gosje." (Koblar 1976: 75)

Čez dan – popoldne po šoli, včasih pa celo že pred začetkom pouka – so otroci v skupinah odhajali v bližnje gozdove po drva. V času, ki so ga preživeli v gozdu, so se razvile številne igre in zabava. Koblar opisuje, kako so otroci določili svoje vodje pri drvarjenju, urejali počivališča, zbirališča za skupino, gozdno uto in stranišče. Po zgledu staršev so ustanovili bolniško blagajno, v katero so oddajali drva, ki so jih prejeli tisti otroci, ki so se med nabiranjem drv poškodovali, se ranili s sekirico, udarili ali kako drugače poškodovali. Plezali so na drevesa, zvonili, streljali z možnarji, kričali v dolino in prožili kamenje. V času počitnic so v gozdu preživeli dlje časa, takrat so si včasih zakurili ter na ognju pekli krompir in jabolka. (Koblar 1976: 70–71)

Kadar je prišlo v družinah do pomanjkanja, je otroke čakala tudi manj prijetna naloga kot nabiranje drv. Takrat so jih starši pošiljali prosit za hrano k premožnim hišam. Koblar opisuje svoje izkušnje: *"Če so te domači poslali kdaj med tednom prosit za kruh, si ga navadno tudi dobil. Ta pot se mi je vedno upirala. K Johanu sem šel prosit enkrat ali dvakrat – jokava Marička je vedno vprašala: 'Čigav si?' in šele, če je bila pri volji, je odšla v shrambo; rajši, pa tudi nerad, sem nekajkrat šel k Tončku, kjer stara gospa ni povpraševala po domačih; tudi sloki nasmejani gospod se nam je zdel dober, čeprav tudi tu včasih ni šlo gladko."* (Koblar 1976: 67)

Starost in zdravstvene razmere

Večina kovačev je opravljala kovaški poklic vse do svoje smrti, saj je bil to za večino edini vir dohodkov. Plačevanja pokojnine niso poznali. Mnogo kovačev je umrlo v zgodnji starosti, povprečna življenjska doba kovača je bila konec 19. stoletja, ko je bilo pomanjkanje največje, le okoli 40 do 50 let, življenjska doba kovačic – mater z otroki, pa manj kot 40 let. Umrli so torej med svojo delovno dobo. Kdor pa je dočakal višjo starost in zaradi starosti ali bolezni ni mogel več kovati, je postal odvisen od svojih potomcev ali sorodnikov. Če teh ni imel ali niso prevzeli oskrbe zanj, ga je čakala beraška palica. Enako se je godilo kovačem, ki so se med kovanjem ali kje drugje tako poškodovali, da dela niso mogli več opravljati. Ob sobotah so ti onemogli kovači in kovačice dobivali miloščino pri svojih delodajalcih in drugih premožnih ljudeh. Imenovali so jih sobotarji. Večina jih je miloščino pobirala v domačem kraju, redki pa so se odpravili beračiti tudi v sosednje vasi in bolj oddaljene kraje. Gašperšič, na primer, omenja, da je v Kropo prihajal beračit slepec iz Železnikov, ki je izgubil vid med delom v plavžu. Po vigenjcih je pri tamkajšnjih kovačih nabiral žeblje. Kdor se ga je usmilil, mu je podaril žebelj ali dva. Nabrane žeblje je kasneje unovčil.

Umrljivost, predvsem med otroki, je bila v Železnikih zelo visoka tudi zaradi številnih boleznih in epidemij. Zaradi slabih stanovanjskih in higienskih razmer, pomanjkanja hrane ter pri mnogih zmanjšane telesne odpornosti, ki je bila posledica težavnega nočnega dela, so se epidemije zelo hitro širile. Med otroki so se pogosto razširile črne kože, pogoste so bile epidemije kolere. Po poročilih obrtnega nadzornika konec 19. stoletja so bila kovaška stanovanja v zelo slabem stanju – stene vlažne, tla ponekod preperela, kar je škodljivo vplivalo na zdravje. Nezaščitene gnojne jame in stranišča so bili pogosto v bližini vodnjakov, tako da se je umazana voda stekala v pitno, kar je pospeševalo širjenje bakterij. Gašperšič navaja, da so noseče ženske kovalke skoraj do poroda, dva tedna po porodu, včasih pa še celo prej, pa so zopet stale za nakovalom. Zaradi tega so bile mnoge ženske slabotne, hitro so lahko zbolele, mnoge so zelo zgodaj umrle. Delavci so veliko obolevali za poklicnimi boleznimi, kot so tuberkuloza, srčne bolezni ter krčne žile na venah rok in nog. Poleg tega je bil med kovači zelo razširjen alkoholizem, ki se je s stopnjevanjem revščine proti koncu stoletja vse bolj širil. Zdravniško pomoč in osnovna zdravila je Železnikarjem nudil ranocelnik ali padar, ki je bival v Železnikih. Kadar pa je kdo obolel za hujšo boleznijo, je moral zdravniško pomoč poiskati v Škofji Loki ali Kranju. (Dolenc et al. 2002: 8; Gašperšič 1956: 89; Koblar 1976: 26; Kyovsky 1953: 86–87; Verbič 1973: 112–113)

PRIZADEVANJE ZA IZBOLJŠANJE RAZMER V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Pisma fužinarjem in časopisna poročila o razmerah v Železnikih

V drugi polovici 19. stoletja je postajalo življenje kovačev zaradi krize fužinarstva in nižanja vrednosti kovanih žebeljev vse težje. Plače so se nižale, pomanjkanje se je povečevalo, delavcem je zmanjkovalo sredstev celo za najnujnejše življenjske po-

trebščine, predvsem za kakovostno hrano, ki je bila potrebna za nočno fizično delo. Razmere so se najbolj poslabšale v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja, tik pred propadom fužinarstva, ko se je moralo vse več delavcev soočiti z neizogibnostjo iskanja zaposlitve na drugih področjih.

Prvi, ki je javno spregovoril o težavnosti življenjskih razmer med delavci v Železnikih, je bil že omenjeni železnikarski učitelj Jožef Levičnik. Leta 1861 je v Novicah objavil pismo, naslovljeno na fužinarja Jožefa Globočnika, v katerem predstavlja negativne posledice nočnega dela ter prosi in poziva fužinarje, da bi prestavili začetek delovnega dne na zgodnje jutranje ure (gl. prilogo 1). Levičnik je pismo fužinarju Globočniku posredoval v javni obliki, kar kaže na to, da se mu je stanje v Železnikih v šestdesetih letih 19. stoletja zdelo že tako slabo, da je bilo treba podkrepiti tezo obravnavane problematike s predstavitvijo le-te širši javnosti. Levičnik je v teku svojega učiteljskega, cerkvenega in političnega delovanja v Železnikih opazil, da je nočno delo vzrok številnih težav, nizke storilnosti in šibkega zdravja delavcev. Poudaril je tudi neprimernost nočnega dela otrok, pri katerih le-to povzroča bolehnost, neprespanost in neučinkovitost pri delu. Odlomek iz pisma o tem pravi: *"Da je strašno težavno iz najboljšega spanja vstajati, si lahko vsak sam misli, in kdo se more čuditi, da še starega kovača groza prešine ob glasu, ki ga k delu kliče? Hlapci, ki so dostikrat majhni otroci, 8 do 10 let stari, se večidel še ne zbrichtajo in tekaajo omamljeni ob roci otožnih starišev po nočnem mrzlem mraku v kovačnice (vignice). Ko kovati začnejo, so še tako dremotni, da z glavami skoraj čez nakovalo padajo. Verh tega kri rada iz nosa teče takim mladim delavcom. Vzrok tega je med drugim napačni in zopernaravni čas dela."* (Levičnik 1861: 103–104)

O tem, kakšen je bil odgovor Jožefa Globočnika, nimamo podatkov, a delo je ostalo nočno. Napornosti nočnega dela pa se je kmalu po objavi tega pisma začel pridruževati še nizek zaslužek, kar je stanje med kovači še poslabšalo. Zaton fužinarstva ni bil več le bojazen, postajal je vse bolj očiten. V časo-

Odprto pismo

prečastitemu gospodu Jožefu Globočnik-u,
fužinarju v Železnikih.

Morebiti se bote čudili, da Vam to pismence ne pride po pošti, ampak po naših hvalo vrednih Novicah* v roke, in zakaj da Vam tako pišem? Zato, da bi še drugi brali, ktere to zadeva, kar mi je pri sercu. Zelja mi je, terpljenje kovačem polajšati in zato svetujem: Prenaredite nekoliko delavni red!

Do zdaj vstajajo v Železnikih kovači k delu od 11. ure do ponoči in kujejo do 10. ali 11. ure dopoldne. Toraj spijo le od kake 6. do 11. ure ponoči, verh tega se še popoldne navadno kake dve uri k počitku podajo, da trudne ude malo pokrepčajo. Al tak red je le zgolj navada, iz kere izvira obilo težav, zdravje delavcem* spodkopuje, pa je tudi sicer brez prida.

Ne zaverzite toraj mojega sveta, kako bi se dal ta red prenarediti, in sicer tako, da bi še le ob dveh zjutraj začeli kovati in o polodne nehovali. Potlej naj bi se pa spanje popoldne opuščalo.

Zakaj Vam to premembo priporočam, Vam hočem, dragi gospod! v kratkem razjasniti:

Da je strašno težavno, iz najboljšega spanja vstajati, si lahko vsak sam misli, in kdo se more čuditi, da še starega kovača groza prošine pri glasu, ki ga k delu kliče? Hlapeci, ki so dostikrat majhni otroci 8 do 10 let stari, se večidel še ne zbrhitajo in tekajo omamljeni ob roci otožnih starišev po nočnem merzlem inraku v kovačnice (vigince). Ko kovati pričnejo, so še tako dremotni, da z glavami skoraj čez nakvalo padajo. Verh tega kri rada teče iz nosa takim mladim delavcom. Vzrok teh nadlog je med drugim napčni in zopernaravni čas dela. Nature zakon je tak, da človek ponoči počiva; po ponočnem pokoji si moramo moči iznova dobivati. Ko opoldne sonce najvišje stoji, takrat najmanj občutimo telesno težo; temu nasproti pa je o polnoči človeško truplo najbolj oslabiljeno. Če tedaj o polnoči delaš, nasprotuješ naravnim postavam in se jim ustavljaš v veliko škodo; zakaj tako bojevanje zoper to, kar natura terja, je gotova poguba človeške moči.

Pomanjkanje spanja o polnočnem času je zdravju zlo škodljivo. Slavni kraljevo-pruski državnik dr. Hufeland pravi v svojem spisu z imenom „Makrobiotik“ (ali nauk, kako si življenje podaljšati), da ni vse eno, kdaj da spimo, ali ponoči ali podnevi, in da se motimo, ako menimo, da je vse eno, če podnevi toliko časa spimo, kolikor smo ga noči odvzeli. Ta slavni zdravnik nam pravi, da žila v človeškem truplu zjutraj najbolj počasi bije, tem hitreje pa kolikor bolj se dan večera bliža, in da se na večer vsakega človeka neka tiha merzlica loti, ki se ji „večerna merzlica“ pravi. Ta merzlica je na najvišji stopnji o polnoči, ko je sonce od nas najdalje. Kakor je pa pri nekterih boleznih posledek preblajenja smert, tako se mora ta merzlica prebiti, ko je na najvišji stopnji, o polnoči, v gorki postelji, po malem potu; če ne, pa začne telo bolehati.

O polnoči delati se pa pravi tudi slabo gospodariti. Kakor je bilo že zgoraj rečeno, je človeško telo o polnoči nekoliko oslabiljeno. Delavec toraj, bi rekel, le z eno roko dela med tem, ko se z drugo spanja brani. Toraj doseže delavec po takem terpljenju le polovico pravega prida. Vstane naj pa pozneje, ko je telo že bolj po spanju okrepčano, gotovo bo z večjo serčnostjo in veseljem delal, in kmalo bo v dobrem spanju zamujene ure popravil.

Prosim Vas tedaj, prečastiti gospod, pogovoriti se z drugimi gosp. fužinarji v teh zadevah, in če ste tudi mojih misel, skušajte in skerbite, da se bo vrpihodnje po takaj predložnem delavnem redu ravnilo.

Sprejmite serčen pozdrav in zagotovilo iskrenega spoštovanja!

Iz Krajske gore dne 8. sučca 1861.

J. Levičnik.

Odprto pismo Jožefa Levičnika fužinarju Jožefu Globočniku, objavljeno v Novicah, leta 1861.

pisih, kot so Novice, Ljubljanski list in Ljudski glas, so se v osemdesetih letih 19. stoletja začeli vrstiti opisi slabega stanja v gorenjskih železarskih krajih ter pozivi oblasti, naj pomaga izboljšati stanje. Jožef Levičnik, ki je pri Novicah ostal stalni dopisnik in poročevalec o dogajanju v Železnikih, je leta

1881 zapisal: "Naj bi pred vsem sl. naša c. kr. vlada delovala z vsemi močmi na to, da bi železninski obrtniji polajšala težavno breme, pod katerim prebitko stoka zadnja leta. Če bi šlo še kaj časa tako kakor zdaj, morajo priti vse avstrijske fužine na kant. Žalostno, pa resnično! Kdor tega ne veruje, ogleda naj si stan fužinarjev. Od prvega do zadnjega menda tudi en sam ni, ki bi se hvaliti mogel s sedanjim položajem." (Levičnik 1881: 331)

O slabem stanju v fužinarskih krajih Železniki, Kropana in Kamna Gorica piše na primer tudi dopisnik iz Kroke v Ljubljanskem listu leta 1882. Omenja izredno dolg delavnik, ki traja do 16 ur, ter pičel zaslužek, s katerim kovač komaj preživi svoje družinske člane. Navaja številke, ki pričajo o silnem padanju prebivalstva v gorenjskih železarskih krajih, ker se ljudje zaradi pomanjkanja dela izseljujejo. Zaključil željo, da bi vlada podprla domačo industrijo ter razmislila o ustanavljanju obrtnih šol. (Ljudski glas 1882: 90–91, št. 13)

Konec 19. stoletja se je avstrijska vlada začela resno ukvarjati z vprašanjem industrijskih delavcev. V osemdesetih letih 19. stoletja, v času Taaffejeve vlade, so bili v avstro-ogrski monarhiji sprejeti mnogi socialni zakoni, ki naj bi izboljšali socialni položaj delavstva. Med drugim so določali uvedbo obrtnih nadzornikov – inšpektorjev, ki so v krajih, kjer se je odvijala obrtna in industrijska dejavnost, popisovali stanje na obratih, razmere pri delu, odnose med delavci in lastniki itd. Svoje ugotovitve so podali v posebnih poročilih. Na območju Kranjske so začeli delovati leta 1885. Namen delovanja obrtnih nadzornikov je bil, da bi pripomogli k rešitvi socialnega vprašanja. Leta 1885 je obrtni nadzornik Valentin Pogačnik v Ljubljanskem listu obširno poročal o slabih delovnih razmerah in položaju delavcev v Kropani in Kamni Gorici. (Ljubljanski list 1885, št. 96, 98, 107, 108) Kmalu po objavi tega poročila se je v Ljubljanskem listu oglasil dopisnik iz Železnikov, ki izraža ogorčenje nad dejstvom, da Železnikov obrtni nadzornik ni obiskal, in poziva oblasti, naj pošljejo nadzornika, ki bo popisal in javno poročal o stanju delavcev v Železnikih. (Ljubljanski list 1885, št. 111)

Blagorodni gospod je fužinarji!

Zalostno, a istinito je - kar bodo gotovo tudi gospodje fužinarji sami priznali - da je stanje tu, med nami, tu kajšnjimi žetkarji, silno slabo, žalostno. Tare nas ubaštno, pomanjkanje, kteremu sledi kot naravna posledica, zastoja je v razvitju telesa in duha. Slabotno telo, in blede obrazi govorijo glasno, da smo oni del prebivalstva, kteremu žuga nezogledljiva pogin, ako se ne pre druzgaci je raznore - se nam, ne zboljša stanje. Tudi v duševnem razvitju, smo zastojali, v pravem oziru bi bilo marsikaj želeli - priznamo. Ime. Kovač - in to smo mi - bilo je, in je še zaničljivo, pomeni veliko, kakor demoraliziranega, spridenega, ničrednega človeka. Močimo kajti, da so to neštete se svojim nelepim obnačanjem in ne pravim ravnanjem - kar pa obsejamo, kar so tudi naši pasteni predmetki obsejali - zakinivili. In kje je krivda, kje so pravi vzroki, da nas loči tako rekoč. Kristovski žid - od drugih človekov - da smo kakor zavrnjeni. Povsaj zaničevani?

Mnogi so vzroki naših slabih razmor, a prglavita in naj bolj očitna sta gotavo: Ponočno delo, in prevelika prostost ter zato nerednost pri delu.

So matorni pastavi in Bog je zapovedi udločen je dan za delo, a noč v počitki. Po solničnem zahtevu, spana vsa narava: In Bog je govoril: „Tret dni, ne počij - delaj!“ Podmerno spanje, ho bi ga bilo tudi zadostno; ni postanu, ker ni materno, nikdar povrniti juben snih strop. čevalnih moči, kakor ponočno. In kakšen je podmerno počitki, ko piva v prvi sobi po več družin, ktere misnajo udločenega čas a za spanje? Eden drugoga, matijo pri počitku. In keli ho ga je? V naj boljšem slučaju 4-5 ur na dan. Tojimo ponočno delo pec.

nasati mora tudi slabjeji, ženski spol, gabano, v veliki, škodo služni
in običini, pa v prispelih pravnicah. Lato so pa tudi v zasebnej
knapi in kamnigoric, kjer se enako nam služijo kruh o kovanju
vpe davnej ponačno delo s poudarjenim nadomestili. Lato je
v protečenem letu slavna plava po državnem zboru utrošila
postavo, ki prepoveduje uporabljanje ženske moči pri ponačnih
delih.

Delavec je tu popolnoma sam sebi prepustim - vjina pravele.
Ko prostost. Tendar in koli kor hoče dela. Mnogo nepotrebnih,
praznih in celo več stropaj. Koli kor se jih, najpogostejšo
posamezni! Tuv ni kdo, na to ne sili, da bi bilo delo praktično.
no, na vsak dan razveljavno, dela marsi kateri po 14 ur in znaliti.
se več časa stropaj, a dolgo noč mora priznati zanj
utrujenosti. Očitno je, da nam ta velika prostost ni v
korist - da, mnogokrat je edini vzrok pomajljanja.

Šta Vas pa, gospodje fuji, nar je, jedino to, na Vas je ležec, da
se odpravijo to predstavnosti, da se paradi, veli Hansk konati v
gledjanje nasčega stanja. Sicer med nami, ki se fudovratno
spinojo vsakej prenavedbi, ki hčejo pri storem ostati, ki le ne,
premišljeno upi jijo, plača se, naj nam gledja, pa ne pomislijo,
da bi jim bilo vje pomagano, ako se d stranijo popominani vsaki.
In spamo, da se, na neoparicene odgovore, gospodje, ne bodo spira.
ki ter odpravili gabano škodljive in nepostavne razvav.

Lato se podpisani zaupljivo obrečajo do Vas s ponižno prošnjo:

1. Naj se odpravi ponačno delo, sploh;
2. Naj se omegi prostost ter vpelje red pri kovanju.

V Železnitih 29. novembra 1895.

Lotric Jenek, kovač
+ Klav Lene kovač
Lotric Lenart kovač
Lotric Antonja kovačica.

Ljoni Lemari kovar
 Viskane Juro kovač
 Anton Primožič kovar
 Anton Mehorič kovar
 Jura Mehorič kovačica
 Franc Jurek Kovač
 Marija Gost kovačica
 Franc Kolbjar kovar
 Lina Kolbjar kovačica
 Palona Kolbjar kovačica
 Tomaz Benetič kovar
 Meta Mehorič kovačica
 Meta Primožič kovačica
 Pintar Marija kovačica
 Jur Dolenc kovar
 Marija Dolenc kovačica
 Mihuel Primožič kovar
 Blaz Primožič kovar
 Stiza Primožič kovačica
 Palona Sebrač kovačica

Marija Verhunc kovačica
 Anton Dolenc kovar
 Marija Dolenc kovačica
 Katarina Primožič kovačica
 Helena Primožič kovačica
 Antonja Primožič kovačica
 Marija Arnel kovačica
 Lucija Lotriž kovačica
 Janur Lotriž kovar
 Primožič Anca kovačica
 Primožič Marija kovačica

posle. Novo ministerstvo držati se hoče spravljive in svobodoljubne politike. Kraljica Kristina sama hoče, naj se vlada liberalno, da se tako pomirijo stranke, osebito da se odzame republikancem prilika, pridobiti narod za svoje namene.

Volitve v angleški parlament vršijo se še dosti ugodno za liberalce. Do zdaj izvoljenih je 158 konservativcev, 176 liberalcev in 29 Parnellitov. Ker se pridružijo Parnelliti najbrže kouservativcem, je za liberalce malo upanja, da bi dobili večino v parlamentu.

Konečno se bode vendar le napravil mir med Srbijo in Bolgarijo. Dogovori o premirji so se uže pritekli. Knez Aleksander je konečno vendar le uvidel, da bi ne bilo niti zanj, niti za Bolgarijo dobro, če se ustavlja naročilu vlastij; sicer pa je tudi avstrijski poslanik grof Khevenhüller z odločno svojo izjavo zelo vplival nanj. Khevenhüller res da ni hotel s to izjavo pretiti knezu, a umeti mu je dal, da Avstrija v svojem interesu nikakor ne more pripustiti, da se zvrši v Srbiji popolen prevrat.

Turčija izdala je do vzhodnorumelijskega prebivaistva in oblastev proklamacijo, v kateri jih vabi, naj se odpovedó zmotam, v katere so jih zapeljale sebične, le po lastnih koristih brepenete osebe. Turčija obeta v tej proklamaciji tudi splošno pomiloščenje.

Dopisi.

Iz Železnikov, 30. novembra. (Gibanje žreblj; ...jov v Železnikih.) Dne 29. m. m. izročila je deputacija treh kovačev sledečo prošnjo gg. fužinarjem: „Blagorodni gospodje fužinarji! Žalostno, a istinito je — kar bodo gotovo tudi gospodje fužinarji sami pripoznali — da je stanje tu med nami, tukajšnjimi žrebljarji, silno slabo, ... Tare nas uboštvo, pomanjkanje, kateremu sledi kot naravna posledica zaostajanje v razvitju telesa in duha. Slabotno telo in blede obrazi govore glasno, da smo oni del prebivalstva, kateremu žuga neizogibljivo pogin, ako se ne predrugatijo razmere, se nam ne zboljša stanje. Tudi v duševnem razvitju smo zaostali, v nravnem oziru bi bilo marsikaj želeči — pripoznamo. Ime „kovač“, in to smo mi — bilo je in je še zaničljivo; pomeni toliko, kakor demoraliziranega, spridenega, nič vrednega človeka; nečemo tajiti, da so to nekateri s svojim nelepip. obnašanjem in nepravim ravnanjem — kar pa obsojamo, kakor so tudi naši predniki pravično obsojali — zakrivilii. A kje je krivda, kje so prvotni vzroki, da nas loči tako rekoč „kitajski zid“ od družih občanov, da smo kakor zavrženi „Parias“ zaničevani? Mnogi so vzroki naših slabih razmer, a poglavitna in najbolj očitna sta gotovo: ponočno delo in prevelika prostost ter zato nerednost pri delu.

Po naravni postavi in Božji zapovedi odločen je dan za delo, a noč v počitek. Po solnčnem zahodu „spava vsa narava“. In Bog je govoril: „Šest dni — ne noči — delaj.“ Podnevno spanje, ko bi ga bilo tudi zadosti, ni v stanu, ker ni naravno, nikdar povrniti telesu onih krepčalnih moči, kakor ponočno. In kakošen je podnevni počitek, ko biva v jedni sobi po več družin, katere nimajo odločenega časa za spanje? Jeden družega motijo pri počitku. In koliko ga je? V najboljšem slučaju 4 do 5 ur na dan. Težavno ponočno delo prenašati mora tudi slaběji ženski spol, gotovo v veliko škodo družini in občini, ne v prospeh nravnosti. Zato so pa tudi v sosedni Kropi in Kamni Górici, kjer si jeduako nam služijo kruh s kovarnjem, uže davnej ponočno delo s podnevnim nadomestili. Zato je v pretečenem letu slavna vlada po državnem zboru ukrenila postavo, ki prepoveduje uporabljati ženske moči pri ponočnih delih.

Delavec je tu po polnem sam sebi pripuščen, uživa preveliko prostost. Kadar in kolikor hoče dela. Mnogo nepotrebnih praznikov imamo vsi skupaj. Koliko si jih napravljajo posamezni! Ker nikdo ne sili na to, da bi bilo delo jednako merno vsak dan, dela marsikateri po 14 ur in za bitii še več časa skupaj, a drugo noč mora praznovati zaradi utrujenosti. Očividno je, da nam ta velika prostost ni v korist, da, mnogokrat je jedini vzrok pomanjkanja. Na Vas, gospodje fužinarji, jedino le na Vas je ležeče, da se odpravijo te nedostatnosti, da se naredi velikanski korak v zboljšanje našega stanja. So sicer nekateri med nami, ki se trdovratno upirajo vsaki preuredbi, ki hočejo pri starem ostati, ki le nepremišljeno upijejo: „Plača se naj nam zboljšša“, pa ne pomislijo, da bi jim bilo uže pomagano, ako se odstranijo napominani vzroki. A upamo, da se na neopravičene izgovore gospodje ne bodo ozirali ter odpravili gotovo škodljive in nepostavne razvade. Zato se podpisani zaupljivo obračajo do Vas z ponižno prošnjo: 1.) Naj se odpravi ponočno delo sploh; 2.) naj se omeji prostost ter upelje red prijkovanji.“

To prošnjo podpisalo je 15 kovačev in 20 kovačic, in deputacija kovačev izročila jo je gospodom fužinarjem. Za gotovo se nadejamo, da ta klic po pomoči ne ostane glas vpijotege v puščavi, da se kovačem izpolnijo gotovo opravičene želje v interesu človečanstva.

Razne vesti.

— (Poskus umora na redarju.) Dunajskim časnikom se včeraj piše: Danes zjutraj izvršil se je na redarju Karolu Zillich-u atentat, kojega žrtev bo znabiti ta postal. In sicer se je to zgodilo na sledeč način: Bedar Zillich zapazil je okolo pete ure zjutraj pod Karlovim mostom tik mestnega parka moža, ki se

Iz članka o razmerah v Železnikih, objavljenega leta 1887 v časopisu Laibacher Zeitung, je razvidno, da je nadzornik Valentin Pogačnik Železnike obiskal in podal poročilo leta 1886. (Laibacher Zeitung 1887: 557–558, št. 67)

V letu 1885, ko se se objave člankov, ki opozarjajo na slabe razmere v gorenjskih fužinarskih krajih, kar vrstile, so tudi železnikarski kovači sestavili pisno prošnjo za izboljšanje položaja, naslovljeno na železnikarske fužinarje. Prošnja, ki je bila napisana 29. novembra 1885 in jo je podpisalo 15 kovačev in 19 kovačic, so predstavniki kovačev izročili fužinarjem Globočnikom ter poslali časopisu Ljubljanski list, ki jo je v celoti objavil 2. decembra 1885 pod naslovom Gibanje žebjarjov v Železnikih. Originalno pismo danes hrani potomec rodbine Globočnik Željko Jeglič (gl. prilogi 2 in 3). V pismu kovači opisujejo slabo stanje in pomanjkanje, v kakršnem živijo. V uvodnem odstavku se dotaknejo celo naziva "kovač", ki je dobil zaničljiv prizvok in postal sinonim "za demoralizirane, sprijenega, ničvrednega človeka". Ob tem navajajo, da jih od drugih občanov Železnikov loči "tako rekoč kitajski zid", kar kaže na to, kako močna je v drugi polovici 19. stoletja postala socialna ločnica med kovači ter prebivalci drugih poklicev. Tako kot Jožef Levičnik leta 1861 tudi kovači v svojem pismu navajajo kot glavni razlog za tako slabe razmere nočno delo, ki je prenaporno in neprimerno predvsem za ženske, ki se ob težavnem delu ne morejo zadosti posvečati družini. Ob tem omenjajo, da je bil v državnem zboru sprejet zakon, ki prepoveduje nočno žensko delo. Opisujejo tudi slabe pogoje za dnevni počitek, ki traja le 4 do 5 ur na dan, kar je znatno premalo za normalno delovanje človeškega telesa. Kot drugi razlog za slabo stanje pa kovači navajajo preveliko prostost, ki jo uživajo železnikarski delavci. Kakor smo že omenjali v prejšnjih poglavjih, delavci v Železnikih niso imeli določenega obveznega delovnega časa, plačani niso bili glede na število delovnih ur, temveč glede na količino izdelanih žebeljev. Zaradi tovrstne prostosti si mnogi kovači niso znali pravilno razporediti delovnega časa. Veliko preveč dni so si jemali prostih za razna praznovanja, izgubljeni čas in

zaslužek pa so morali nadomestiti kasneje s podaljšanim delavnikom do 14 ur ali še dlje, kar je povzročalo izčrpanost in premajhno storilnost v naslednjih dneh. Pismo kovači zaključijo z dvema prošnjama – s prošnjo po popolni ukinitvi nočnega dela in prošnjo po uvedbi delovnega reda pri kovanju.

Tudi na podlagi te prošnje ni prišlo do sprememb delovnega časa, za kar obstaja več razlogov. Mnogi kovači predlogov za drugačen delavnik niso upoštevali in niso bili pripravljeni spremeniti delovnega časa, ker so bili navajeni na nočno delo in si drugačnega delovnega časa niso mogli zamišljati. Koblar o tem problemu piše takole: "*Čudni, prav nenavadni delovni čas, po vseh mislih in skušnjah zdravju škodljiv, se je vendar tako utrdil, da je bila nemo-goča vsaka sprememba. Kovač je moral delati ponoči, če bi podnevi koval, bi svojih drugih opravkov ne mogel spolniti – treba pa je bilo pripraviti tudi drva in druge stvari – in za to si je pritrgal popoldanski počitek.*" (Koblar 1976: 27) Tudi fužinarji niso bili zainteresirani za spremembe, saj so bile vsake spremembe v tem kriznem obdobju lahko nevarne za obstoj njihovega kapitala. Informator Željko Jeglič je v navezavi na to tematiko omenil: "*Globočniki so bili konservativni. Kdor ima denar, je ponavadi konservativen. Globočnikom so se kovači veliko pritoževali, a spremembe so Globočniki težko sprejeli, saj so vse težnje po spremembah ogrožale njihovo premoženje.*" A Globočniki niso bili brez posluha za težave delavcev. Leta 1886 so za svoje delavce uvedli bolniško blagajno – denarni sklad, iz katerega so bili delavci plačani v primeru izostanka od dela zaradi bolezni.

Delavska bolniška blagajnica

Denarni sklad za obolele delavce je ustanovil Leopold Globočnik marca leta 1886, poimenoval ga je Delavska bolniška blagajnica. Delavce je štital in podpiral v primeru bolezni in nezgod, zaradi katerih delavec ni mogel priti na delo. Dokument, ki ga hranijo potomci Globočnikov, se glasi:

Delavska bolniška blagajnica

Delavski delavci so vsi od mene v delovnem bolniškem društvo.
 Vsak delavec je voljan v to društvo vstopiti in ima vsak mojster 8 h. in
 vsi 3 h. na teden od njegovega zaslužka v blagajnico za določiti.
 Delavci kadri zbolijo potem lahko zahteva:

- a) brezplačnega zdravnika,
- b) brezplačne zdravila,
- c) v plačo za vsaki delovni dan skoraj čez bolniki mojster 20 h. pomagalec 10 h.
 tko pa bolnik dalje kakor si ženeče bpi, pa vsaki delavec to ne more nič od bolniške
 blagajnice zahtevati.
- d) ženski katere porodit, sploh ne morajo v blagajnici zahtevati, samo ako
 zbolijo lahko zahtevajo brezplačnega zdravnika in brezplačne zdravila.
- e) tko tko svoje bolnik ne naznani, ne more v blagajnici ničesar zahtevati
 bolnišnica le po gospodarjevo poročilo bolnika obiskati.
- f) Kadu se bolnik zopet ozdravi, mora do zdravnika list prineseti, na katere
 to ču ozdravljenja zapisani, in delo potem ob pravem času zopet začeti.
 Ako se delavec odpusti, ali ako gre k drugemu gospodarju delati, ne more v plačo
 vstopi v blagajnici nazaj zahtevati, zato hu se inkrat plačani zneski pod
 pogojem ne vračajo.
- g) ženski vsakega leta se po račun in blagajnico narocil in delavcem nazaj
 delo hi pa deljarsko delo nehalo, se bo obstoječe blagajnično premoženje
 v tem času v delu stojice delavce razdelilo.

Ljubljani 1. Marca 1886

Z 4008 Videt in potvrdit

V Pranju, dne 7. Maja 1886

Lepi. Globočnik

c. h. spajni plačani

M. M. M.

Delavska bolniška blagajnica, 1886.

Delavska bolniška blagajnica

Vsi moji delavci so udje od mene vpelanega bolniškega društva.

Vsak delavec je dolžen v to društvo vstopiti in ima vsak mojster 8 kr. in vsak hlapec 3 kr. na teden od njegovega zaslužka v blagajnico za vložiti.

Delavec kateri zboli potem lahko zahteva:

a/ brezplačnega zdravnika,

b/ brezplačne zdravila,

c/ izplačo za vsaki delovni dan skozi čas boleznij mojster 20 kr. pomagalec 10 kr.

Ako pa bolezen dalje kakor 12 tednov trpi, pa vsak delavec to ne more več od bolniške blagajnice zahtevati.

d/ Ženske, katere porode, sploh ne morejo z blagajnice zahtevati, samo ako zelo zbolijo, lahko zahtevajo brezplačnega zdravnika in brezplačne zdravila.

e/ Ako kdo svojo bolezen ne naznani, ne more z blagajnice ničesar zahtevati, ker bo zdravnik le po gospodarjevem poročilu bolnika obiskal.

f/ Kader se bolnik zopet ozdravi, mora od zdravnika list prinesiti, na kateremu bo čas ozdravljenja zapisan, in delo potem ob pravem času zopet začeti.

Ako se delavec odpusti, ali ako gre k družemu gospodarju delati, ne more vplačane vsote z blagajnice nazaj zahtevati, zato ker se enkrat plačani zneski pod nobenim pogojem ne vračajo.

Na koncu vsakega leta se bo račun čes blagajnico naredil in delavcem naznanil.

Ako bi se pa žebljarsko delo nehalo, se bo obstoječe blagajniško premoženje med v tem času v delu stoječe delavce razdelilo.

Železniki 1. Marca 1886 Leop. Globočnik

Z 4008 Vidil in potrdil c. kr. okrajni glavar Merk m. p.

V Kranji, dne 7. Maja 1886

Prvi denarni skladi, imenovani bratovske skladi, so, kot piše Mohorič, na Slovenskem nastajali med rudarji. Naporno in nevarno delo je delavce v rudnikih vzpodbujalo k solidarnosti in vzajemnosti. Družili so se v bratovščine, ki so obolelim rudarjem dajale posojila in pomoč v primeru nezgod pri delu. Iz tega so se sčasoma razvile preskrbovalne in provizijske blagajne ter bratovske skladi. Predpise za rudarske bratovske skladi je leta 1854 poenotil splošni rudarski zakon. Predpisal je, da mora vsak lastnik rudnika ustanoviti bratovsko skladi, vanjo pa morajo prispevati vsi delavci, pazniki in delovodje. Med gorenjskimi fužinami so bratovsko skladi leta 1860 ustanovili na Ruardovih fužinah

na Savi, leta 1866 pa na Zoisovih fužinah v Bohinju. Namen obeh je bil, da sta podpirali delavce, ki so se poškodovali pri delu, zboleli ali postali nezmožni za delo. (Mohorič 1969: 198–199)

O tem, da bi bratovsko skladi imeli že v tem času v Železnikih, nisem dobila nobenih dokumentov. Marija Verbič piše, da je v prvi polovici 19. stoletja niso poznali: *"Bratovske skladi, ki naj bi kovaču žebljaru nudila pomoč ob boleznij ali nezmožnosti za delo, Železnikarji niso poznali. Če je žebljari zbolel, je breme zaslužka padlo na ženo in otroke. Toda gorje, če delavec ni imel nikogar, ki bi namesto njega zaslužil in ga preživil! V takem primeru ga je edino hitra smrt rešila vsega*

trpljenja in težav. Podobno se je delavcu godilo na stara leta, če jih je doživel. Če ni imel lastnih ljudi, ki so za njega skrbeli v času onemoglosti, je moral prijeti za beraško palico, da se je bedno preživel. Tudi če je zaprosil za ubožno podporo, je ta prišla običajno prepozno." (Verbič 1973: 112)

V osemdesetih letih 19. stoletja so industrijske kraje na Kranjskem obiskovali že omenjeni obrtniški nadzorniki, ki so popisovali delovne pogoje in razmere, v katerih živijo delavci. Med drugimi opravili in napotki so v krajih, kjer še ni bilo ustreznega sistema pomoči, delodajalce napotili, naj ustanovijo bolniške blagajne. (Ljubljanski list, 1885, št. 107) Železnike je obrtni nadzornik Valentin Pogačnik obiskal leta 1886. (Laibacher Zeitung 1887, št. 67) V tem letu je bolniško blagajno ustanovil Leopold Globočnik, prav verjetno, da na pobudo nadzornika.

Bolniška blagajna je delavcem nudila predvsem pomoč in podporo v primeru, ko delavec zaradi bolezni ni mogel opravljati svojega dela. Prispevke so morali plačevati vsi delavci, moški in ženske, zaposleni pri Leopoldu Globočniku. Plačevali so tedensko, mojster po 8 krajcarjev, hlapec po 3 krajcarje. Če je delavec zbolel, je moral o svoji bolezni sporočiti gospodarju, ki je nato k njemu napotil zdravnika. Zdravnik in zdravila so bila za delavca, ki je plačeval prispevke, brezplačna. V času bolezni je mojster prejemal 20 krajcarjev, hlapec pa 10 krajcarjev denarne podpore na dan. Če delavec v 12 tednih ni ozdravel in se vrnil na delo, je prenehal dobivati podporo. Ta znesek je predstavljal približno polovico siceršnjege dnevnega mojstrovega zaslužka, ki je konec 19. stoletja znašal 40–50 krajcarjev na dan.

Da je sistem podpore v obliki bolniške blagajne v Železnikih zaživel ter da se je vanj vključilo mnogo delavcev, imamo potrjeno v Kobljarjevem opisu otroške igre. Kovaški otroci so mnogo časa preživali v gozdu ob nabiranju drv. V času tega opravila so se, kot se spominja Kobljar, igrali: "*Po zgledu starejših smo ustanovili bolniško blagajno – oddajanje drv v skupno blagajno, če se je kdo ponesrečil, bodisi ranil s sekirico ali da ga je ranil kak kamen, ki ga je sprožil nepredvidni tovariš. Posebno do deklic smo bili obzirni.*" (Kobljar 1976: 71)

Bralno društvo

Leto 1885 je v Železnikih zaznamoval še en v tisku izredno odmeven dogodek. 6. aprila je bilo ustanovljeno bralno društvo. Pobudnik ustanovitve in predsednik je bil takratni železnikarski kaplan Matej Kljun, podpredsednik pa učitelj in v tem času tudi župan, ki je društvu ponudil v uporabo prostore šolskega stanovanja za srečanja in župnijsko knjižnico. Prvi poskusi, da bi zaživel bralno društvo med delavci, segajo sicer že v leto 1853, o čemer poroča dne 5. januarja 1854 v Novicah Jožef Levičnik: "*V sredi preteklega leta se je osnovalo pri nas bravno društvo, ki si je naročilo "Novice" in "Danico" tudi zanaprej. Veselo je videti, kako udje te družbe, priprosti delavci, te časopise vselej težko pričakujejo in kaj marljivo preberajo, kar je živ dokaz, da se giblje naš slovenski narod in drami od dne do dne bolje.*" (Levičnik 1854: 16) Kobljar v članku o društvih v Selški dolini omenja ustno izročilo, ki govori o tem, da je imelo bralno društvo značaj nekake kavarne in imelo shajališče "pri Firbarju". To društvo verjetno ni dolgo živelo, saj kasneje o njem ni več poročil. (Kobljar 1973: 349)

Društvo je bilo torej obujeno leta 1885. Kot poroča dopisnik Slovenca, se je v društvo takoj ob ustanovitvi, 6. aprila, vključilo 70 ljudi, do 12. aprila pa je društvo štelu že 100 članov. Naročilo se je na 17 slovenskih časnikov, namen društva pa naj bi bil, "da bi imel tudi nepremožni priliko se izobraževati". Otvoritev je potekala na velikonočni ponedeljek s svečano slovesnostjo v farni cerkvi sv. Antona ter proslavo v društvenih prostorih: "*Ob 1. uri popoldne pa zopet oglasijo se topiči, od vseh krajev vro društveniki v svoje prostore, okrašene z zastavami. Pretreseni so bili, ker je prišlo zraven tudi mnogo neudov. Sedaj nastopi g. predsednik, pozdravi v lepem, navdušenem, blizo pol ure trajajočem govoru zbrane. Vse je tiho, vse pazi na vsako ognjevito besedo govornikovo. Ko pa konča govor: Hej rojaki, opasujmo uma svitle meče, ni hotelo biti konec odobravanja.*" (Slovenec 1885, št. 83)

Istega leta na dan sv. Cirila in Metoda je društvo priredilo veliko praznovanje ob blagoslovu društvene zastave ter počastitvi tisočletnice Cirila in Metoda. Prispevke za razkošno društveno zastavo so začeli zbirati kmalu po ustanovitvi društva, piše dopisnik v Slovenskem narodu, št. 103. Za ta praznik so kraj posebej uredili – postavili so visoke mlaje in štiri slavoloke, cerkev in kipe sv. Cirila in Metoda okrasili z velikimi vencami. S praznovanjem so začeli na predvečer dneva sv. Cirila in Metoda. Mesto je bilo razsvetljeno, društveniki pa so opravili obhod po kraju s prižganimi lampijoni pojoč Ciril-Metodove pesmi. Praznovanje je nato trajalo še ves naslednji dan, potekal je blagoslov zastave v cerkvi, nastop zbora Odmev iz Kroke, napitnice v gostilni pri Šuštaršiču, slovesnost pred prostori bralnega društva. Dopisnik Slovenca šego ob tej priložnosti opisuje takole: *"Po litanijah vstavi se zastavonoša z zastavo na prostoru pred bralno sobo. Stala je tu miza, obdana okoli in okoli z mlaji okrašenimi s trobojnicami in vencami. Prične se običajno zabijanje žebeljev. Prvi žebelj zabije g. predsednik v imenu društva, nadalje deželni poslanec, g. Blaž Mohar, g. M. Košca v imenu pevskega društva "Odmev", g. Frane Košmelj v imenu županstva, gdč. Kristina Demšar v imenu ženstva, g. Josip Demšar v imenu fantov. Na to prinese iz bralne sobe gdč. Kristina, učiteljica v Zalem logu, spremljana od dveh družih deklet prekrasne trobojne trakove, na kojih je napis: "Slovenke Železnikiške Bralnemu društvu." Črke vezane s pravim zlatom. Zgotovila jih je domačinska gdč. Kristina in njena sestra gdč. Micka ..."* (Slovenec 1885, št. 158) Slovesnost se je nadaljevala s sprevedom po trgu in petjem koračnic ter zaključila z zabavo pozno v noč, med katero so Železnikarji doživeli še presenečenje – ognjemet, ki ga je pripravil član društva Josip Demšar. (Slovenec 1885, št. 158)

Priprave in dogodki okoli prirejanja te proslave pa so zelo vznejevoljile župana in podpredsednika društva Jožefa Levičnika. Sam o tem piše: *"Komaj je začelo društvo svoje delovanje, jelo se je šopiriti in košatiti. Napravimo si zastavo, djalo de je! Jaz*

sem človeku, ki je bil v tej zadevi menda dvakrat pri meni, svetoval, naj se to za prvi čas, ali vsaj dotle odloži, da se društvo nekoliko umesti in vkrepi. Pa nič – zastava mora biti, in to: dragocena zastava! Kdor ve, koliko revščine je v našem kraju, in kako je ona na zunaj celo še na dokaj slabem glasu (dokaz temu je, da za našo zdravniško službo noče nihče prositi); kdor dalje ve, koliko imamo pri nas družih dokaj bolj potrebnih reči za omisliti in vpeljati, previdel bo, da moj svet zaradi zastave ni bil nespameten, marveč priporočljiv." (Levičnik 1885: Novice, št. 33) Ti dogodki so postali vzrok sporov med županom in predstavniki društva in številnih dopisov v Slovenskem narodu, Slovincu in Novicah, v katerih ena in druga stran zagovarjata svoja stališča (gl. npr. Slovenski narod 1885, št. 175, 180; Levičnik 1885: Novice, št. 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 42).

Koblar v svojem članku ugotavlja, da je društvo po teh dogodkih postopoma dobilo bolj značaj meščanske čitalnice kot delavskega bralnega društva, ker so postajali delavci z vsakim letom bolj siromašni. Množila sta se beraštvo in alkoholizem, mnogi delavci so se izseljevali zaradi iskanja nove zaposlitve, zato je zanimanje za društvo padalo. Poskusi oživitve društva so konec stoletja potekali v skupinah dijakov in študentov, ki so prirejali razne kulturne prireditve, ponovno pa je živahneje zaživelo po prelomu stoletja. (Koblar 1973: 352)

Preusmerjanje od kovanja in dela na fužini v druge dejavnosti

Konec 19. stoletja je železarstvo nudilo vse manj delovnih mest, kovači, fužinski delavci in delavci drugih poklicev, povezanih z železarstvom, so se bili primorani soočiti z iskanjem nove zaposlitve. Po letu 1902, ko je plavž zadnjič zagorel, je poklic kovača obdržalo le še 6 obrtnikov, ki so izdelovali kovaške proizvode za potrebe kmetijstva, gozdarstva in gospodinjstev. Kot ugotavlja Niko Žumer v svojem članku o obrti v Selški dolini po propadu železar-

stva, so se mnogi delavci preusmerili v delo v raznih obrtnih delavnicah. Postali so vajenci in kasneje lahko tudi samostojni obrtniki. (Žumer 1973: 169–170) France Koblar omenja, da je bilo že konec 19. stoletja v Železnikih nekaj usnarjev, mesarjev, irharjev, gostilničarjev in trgovcev, ki se jim je uspelo od delavca dvigniti do obrtnika ali celo trgovca. (Koblar 1976: 13–15) Nekatere delavce je konec stoletja vzel na delo Johan Globočnik v tovarno za izdelavo žice in žičnikov v Ljubljani. Mnogi pa so se sami odpravili iskat zaposlitev v druge kraje, v Kropo, na Jesenice ali v Ljubljano, nekateri tudi dlje v Bosno, v Trst ali na Reko, v začetku 20. stoletja pa se je precej ljudi podalo celo v Ameriko. (Dolenc et al. 2002: 29)

Potrebo po delovnih mestih tik po ugasnitvi plavža so nekoliko olajšala obsežna cestna gradbena dela, ki jih je bilo treba izvesti v Selški dolini zaradi načrtovane gradnje železnice Jesenice–Sv. Lucija (Most na Soči)–Gorica. Ta cestna povezava skozi Selško dolino je nato služila za dovoz materiala, potrebnega za gradnjo železniškega odseka med Podbrdom in Mostom na Soči. Dela so potekala pod vodstvom italijanskega cestnega podjetnika grofa Ceconija. Pričela so se leta 1900 in zaključila leta 1906. Pri teh delih so se množično zaposlovali železnikarski železarji in drugi brezposelni delavci in si tako vsaj začasno zagotovili nadomestilo za opuščeno delo v Železnikih.

Med nekdanjimi železarji se je konec 19. stoletja širila tudi domača obrt, saj je prinašala dopolnilni zaslužek. Učitelj Jožef Levčnik že leta 1881 piše, da si v šoli prizadevajo, da bi si ženske začele služiti s kako drugo dejavnostjo, kot je kovaštvo. Ženske so se kmalu za tem, v osemdesetih letih, začele ukvarjati s čipkarstvom. Poučevala jih je učiteljica iz Idrije. Klekljanje je iz leta v leto postajalo bolj priljubljeno, izdelane čipke kvalitetnejše. Informatorji Nika Žumra so pripovedovali, da so v začetku 20. stoletja klekljale skoraj vse železnikarske žene in dekleta, pa tudi nekaj deset moških. Čipkarstvo so vzpodbujale tudi avstrijske oblasti, zato je bila že leta 1907 v Železnikih ustanovljena čipkarska šola, ki je delovala vse do leta 1960. (Žumer 1973: 176)

SKLEP

V diplomski nalogi sem se posvetila etnološki obravnavi dveh družbenih skupin prebivalstva Železnikov 19. stoletja – na eni strani obravnavi fužinarjev na primeru rodbine Globočnik in na drugi strani delavcev, zaposlenih v verigi fužinarske predelave železa, na primeru kovačev žebļjev. Prav fužinarska dejavnost je močan vezni člen med tema po načinu življenja sicer zelo različnima in po družbenem statusu oddaljenima družbenima slojema. Pripadnikih trdnih in uspešnih fužinarskih rodbin, med katerimi so bili Globočniki, so namreč kot lastniki proizvodnih procesov, trgovine z železom in večjih površin zemljiških posesti zavzemali najvišje mesto na družbeni lestvici, značilni za gorenjske fužinarske kraje, kovači kot večinska delovna sila pa najnižje mesto. Tovrstni hierarhični odnosi so se oblikovali v teku večstoletne fužinarske dejavnosti, katere specifična je deležniški sistem v lastništvu fužinskih obratov. Stoletje, o katerem govori ta naloga, je zadnje stoletje fužinarstva in z njim povezanega deležniškega sistema, kajti fužinarstvo s svojo zastarelo tehniko pridelave in obdelave železa ni več moglo kljubovati konkurenci novih metod obdelovanja, temelječih na strojni tehniki. Težavna situacija, v kateri so se znašli Železniki v tem času, je vodila k utrjevanju ločnice in večanju razdalje med obema obravnavanimi skupinama. Če je bilo v preteklih stoletjih in tudi še v začetku 19. stoletja v redkih primerih mogoče prehajanje med tema skupinama (v primeru, da je delavec privarčeval zadostno vsoto denarja in se povzpел med male fužinarje), v zadnjih desetletjih 19. stoletja te možnosti ni bilo več, saj je zaslužek kovača komaj še zadostoval za osnovne življenjske potrebščine. Družbeni položaj kovača je proti koncu 19. stoletja padel do te mere, da kovači sami o sebi zapišejo: *"Ime 'kovač', in to smo mi, bilo je in je še zaničljivo, pomeni toliko kakor demoralizirane, spridenega, ničvrednega človeka."* Tudi na nasprotnem družbenem polu je v teku 19. stoletja prihajalo do padcev, večina fužinarskih rodbin in drugih posameznih fužinarjev je obubožala. S svo-

jim prodornim in uspešnim poslovnim pristopom, katerega vodilo je bilo načelo, da mora biti premoženje vedno enotno in ostajati med družinskimi člani, je vztrajala in se krepila le rodbina Globočnik. Obenem z gospodarsko uspešnostjo in vzpenjanjem pa se je krepila njena družbena moč in veljava. V očeh delavcev in drugih prebivalcev Železnikov so njeni pripadniki "gospodje fužinarji", kar se odraža tudi v uvodoma citirani ljudski pesemi: *"Ti blagi gospodje / so brati trije, / ki skoraj pol'fare / že on' prežive."*

Zgodbo rodbine Globočnik lahko spremljamo v prvem delu jedra te diplomske naloge. Začne se s pripovedmi o prvih Globočnikih in njihovem prihodu v Železnike ter konča z dogodki ob zatonu fužinarstva in preusmeritvami od fužinarske v druge gospodarske panoge. Opisi njihove gospodarske dejavnosti se nenehoma prepletajo s pripovedmi o osebnem in družinskem življenju posameznih članov rodbine. Živeli so življenje ugledne, najpremožnejše trške družine svojega časa, ki je imela v lasti številne nepremičnine in posesti v kraju. A kljub visokemu družbenemu položaju in temu primernemu načinu življenja, kakor pripovedujejo zgodbe in spomini, niso živeli razsipno, kajti tako življenje so narekovala "stara družinska načela in vrednote". To so nekatere skupne poteze članov rodbine, a kajpak nosi vsak od njih tudi svojo življenjsko zgodbo, katerih pa se je ta diploma lahko dotaknila le v fragmentih, ki so jih razkrivali pisni viri in spomini – pripovedi o drobcih iz življenj teh ljudi. Razkrili so mi zgodbe o domnevem prihodu Globočnikov v Železnike, o prostozidarskem udejstvovanju mladega, v času delovanja lože komaj polnoletnega in kasneje uspešnega fužinarja Jožefa Globočnika, o zgodnji smrti hčera Jakoba Globočnika in žalovanju staršev za njima, o nesrečnem zakonu mogočnega podjetnika Leopolda, o uspehu Johana Globočnika ter zvijačnem prevzemu njegovega premoženja s strani njegovega pisarja, kar je prvič porušilo strogo družinsko načelo o enotnosti premoženja. A v vseh teh zgodbah v nasprotju z gospodarsko dejavnostjo, o kateri pričajo oprijemljivi arhivski viri, ne moremo iskati dokončne in prave

resnice. Življenjske zgodbe in odlomke iz njihovega načina življenja, zbrane v tej nalogi, so poustvarili spomini potomcev, ki so mi bili posredovani v obliki pripovedi in zapisov, poustvaril jih je France Koblar v svojih spominih na rojstni kraj, poustvarili so jih pisci spominov na pokojnega Antona Globočnika pl. Sorodolskega. V nalogi sem vse te spomine na Globočnike skušala vključiti v zgodbo o gospodarski poti rodbine in s tem osvetliti etnološke vidike obravnavane tematike.

V drugem delu jedra diplomske naloge sem se posvetila etnološki obravnavi delavcev v Železnikih. V prvih poglavjih navajam podatke o načinu življenja kovačev v 19. stoletju, ki sem jih črpala iz obstoječe literature o kovačih in iz časopisnih virov o Železnikih. Ugotavljam, da so ti viri in literatura dokaj izčrpní, saj sem lahko podatke, ki jih ponujajo, zajela v strnjen etnološki pregled načina življenja na teme: delavnik kovačev, vsakdanje življenje v vigenjcu, delavska stanovanja in bivanjska kultura, prehrana kovačev, dela prosti dnevi, prazniki in praznovanja, življenje kovaških otrok ter starost in zdravstvene razmere med delavci. Opozoriti pa je treba, da se večina pisnih virov in nasploh dostopnih podatkov o železnikarskih kovačih nanaša na zadnja desetletja, zato imamo o življenju delavcev v tem obdobju najpopolnejšo sliko. Pričajo o življenju, ko je Železnike začelo pestiti pomanjkanje, in o težavah, ki so s tem nastopile. Predvsem časopisni dopisi iz Železnikov so polni opisov slabih življenjskih razmer in želja po izboljšanju situacije. Prav problematiki zadnjih desetletij delovanja fužin v Železnikih se posvečam v zadnjih poglavjih jedra naloge. Na podlagi analize dokumentov – časopisnih dopisov, pisem fužinarjem in pravilnika o bolniški blagajni za delavce Leopolda Globočnika – opisujem obdobje pomanjkanja in soočanja s propadanjem fužinarstva. V tem obdobju, predvsem v osemdesetih letih 19. stoletja, so se pojavile mnoge težnje po izboljšanju situacije – dopisniki poročajo o razmerah v časopisih, kovači napišejo prošnjo fužinarjem za ukinitve nočnega dela in uvedbo delovnega reda, v želji po združevanju delavci ustanovijo bralno društvo, fužinarji

uvedejo bolniško zavarovanje za delavce in iščejo rešitve za posodobitev zastarelih fužinskih naprav. A kljub prizadevanju po izboljšanju s številnih strani se situacija ni izboljševala, delavci so morali postopoma iskati zaposlitev na drugih področjih.

Ob zaključku te diplomske naloge je treba poudariti, da gre za obravnavo dveh družbenih skupin, ki sta bili gospodarsko tesno povezani s fužinarstvom, nikakor pa ne za celostni monografski prikaz načina življenja vseh prebivalcev Železnikov 19. stoletja, ki so bili odvisni od fužinarstva ali povezani z njim. V diplomski nalogi namreč nisem obravnavala fužinskih delavcev – skupine delavcev, specializiranih za delo pri plavžu in velikih kladivih. Fužinski delavci so predstavljali le majhen odstotek železnikarskega delavstva, ki pa se je tekom 19. stoletja še zmanjšal, saj je bilo z ustavljanjem dela na fužinah vse manj potreb po specializiranem znanju. Ta skupina je imela na družbeni lestvici višji položaj od kovačev, zato se je tudi njihov način življenja verjetno razlikoval. Vendar v času raziskave nisem dobila skoraj nobenih virov o načinu življenja te skupine. Odgovor na vprašanje, zakaj raziskovalci načina življenja železnikarskega delavstva niso vključili obravnav fužinskih delavcev, lahko morda najdemo v Gašperišičevem razumevanju ljudske kulture v Železnikih. Ljudska kultura Železnikov naj bi po njegovih besedah nastajala med večinskimi kovači, v vigenjih, na njihovih domovih, na njihovih praznovanjih, medtem ko naj fužinski delavci k njej ne bi veliko prispevali, ker so bili večinoma priseljenci od drugod in so zato vedno živeli nekoliko odmaknjeno od kovačev. Raziskovalci ljudske kulture Železnikov so se zato raje lotevali tiste "prave" železnikarske kulture železnikarskih kovačev. V nadaljnje bi bilo za študijo te družbene plasti potrebno poglobljeno zbiranje in analiza arhivskih zgodovinskih virov, ki se jih v okviru te diplome nisem dotaknila. Vprašanje načina življenja fužinskih delavcev ostaja torej povsem odprto. Poleg teh treh skupin – fužinarjev, fužinskih delavcev in kovačev – so bili s fužinarstvom v 19. stoletju tesno povezani furmani, oglarji, tesarji in druge poklicne skupine. Pripadniki teh dejavno-

sti večinoma niso bili prebivalci Železnikov, temveč okoliških vasi in naselij. Tudi teh skupin v diplomski nalogi ne obravnavam, saj bi to presegló zastavljene cilje naloge.

Po končani raziskavi za diplomsko nalogo se odpirajo številna nova vprašanja. Neobdelano je ostalo arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana, katerega obdelava bi podala mnoge nove, zanimive podatke za gospodarsko zgodovino Železnikov. Analiza dokumentov iz fonda z naslovom Železarska industrijska družba bratov Globočnik, Železniki, ki vsebuje poslovne korespondenčne knjige za leta 1840–1842, 1853–1854, 1860–1861, 1863–1864, založniško knjigo Leopolda Globočnika za fužino in valjarno na Jesenovcu 1844–1904, računsko knjigo 1892–1907 s podatki o plačah delavcev, naročilnice za dobavo železa, dopise s fužinarji in drugimi poslovnimi partnerji, načrte za obnovo fužinskih naprav in druge dokumente, bi prinesla predvsem podatke o načinu poslovanja fužinarjev iz rodbine Globočnik. Številne podatke o poslovanju tovarne žičnikov Johana Globočnika in kasneje Gustava Egra pa ponuja gradivo iz fonda z naslovom Tovarna žic in žičnikov Ivan Globočnik, Ljubljana, ki vključuje knjigo obrtniških pomočnikov od 1871 dalje, delavsko mezdno knjigo 1934–1946, glavno knjigo 1930–1947, računske knjige 1930–1947, bolniško blagajno, popise inventarja in druge dokumente.

Za popolnejšo sliko načina življenja različnih plasti prebivalstva, ki ga je zaposlovalo fužinarstvo, bi bila nadalje potrebna primerjalna študija Železnikov z drugimi gorenjskimi fužinarskimi kraji, kot so Kropa, Kamna Gorica in Bohinj. Mnogo novih pogledov na identiteto fužinarskega sloja pa bi se nam odprlo, če bi primerjali fužinarje iz Železnikov s fužinarskimi rodbinami iz Kroke, Tomani iz Kamne Gorice ali Zoisi, lastniki bohinjskih fužin.

A odpirala se niso le vprašanja, zazrta v preteklost. Bolj ko sem se bližala koncu raziskave, bolj me je mučilo vprašanje zgodovinskega spomina današnjih prebivalcev Železnikov, v kolikšni meri je prisoten in v kolikšni meri vpliva na identiteto današnjih prebivalcev, kaj se učijo v šoli, kaj berejo o svojem

kraju. Iz nekaj neformalnih pogovorov, ki sem jih imela s prebivalci Železnikov, sem dobila vtis, da je spomin na čase fužinarstva še prisoten, da tu in tam še steče buren pogovor o vlogi Globočnikov v kraju ali o kovačih, ki jih je noč za nočjo čakalo trdo delo ob nakovalih. A to so le bežni vtisi, odgovore nanje bi lahko podali le pogovori z današnjimi Železnikarji.

Informator:

Željko Jeglič, veleposlanik, r. 1929 v Ljubljani.

Viri:

Delavska bolniška blagajnica, 1886, v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Fotokopije fotografij članov družin Globočnik in Boncelj, avtor neznan, 2. polovica 19. stol., v zasebni lasti Ž. Jegliča.
Globočnik, Anton, 1999: *Železniki: rudarski in fužinarski kraj: zgodovinsko-statistični oris v regestah*, Dražgoše.

Kobljar, France, 1976: *Moj obračun*, Ljubljana.

Kovač, Tita, 1979: *Najbogatejši Kranjec*, Ljubljana.

Kovinski plačilni boni z znakom Jakoba Globočnika, 19. stol., v zasebni lasti Ž. Jegliča.

Laibacher Zeitung, 1887, št. 67 (avtor neimenovan): Die Nägelfabrication zu Eisnern, str. 557–558.

Levičnik, Jožef, 1854: Iz Železnikov. *Novice*, št. 4–5, str. 15–16.

Levičnik, Jožef, 1855: Iz Železnikov. *Novice*, št. 94, str. 375.

Levičnik, Jožef, 1861: Odperto pismo prečastitemu gospodu Jožefu Globočniku, fužinarju v Železnikih. *Novice* št. 13, str. 103–104.

Levičnik, Jožef, 1869: Luka Levičnik: posestnik, fužinar in oče ubogih v Železnikih na Kranjsko-gorenjskem. *Drobtinice*, str. 199–226.

Levičnik, Jožef, 1881: Iz Železnikov. *Novice*, št. 5, str. 39.

Levičnik, Jožef, 1881: Iz Železnikov. *Novice*, št. 33, str. 266.

Levičnik, Jožef, 1881: Iz Železnikov. *Novice*, št. 34, str. 274.

Levičnik, Jožef, 1881: Iz Železnikov. *Novice*, št. 41, str. 331.

Levičnik, Jožef, 1885: Iz Železnikov. V moj zagovor in obrambo. *Novice*, št. 32, 33, 34, 35, 37, 40, 42, str. 258–259, 265–266, 274–275, 283, 297–298, 322–323, 338–339.

Levičnik, Jožef, 1898: Nekaj črtic iz Železnikov. *Drobtinice* 30, str. 138–157.

Ljubljanski list 1885, št. 96 (avtor neimenovan): Obrtni nadzorniki I, str. 1.

Ljubljanski list 1885, št. 98 (avtor neimenovan): Obrtni nadzorniki II, str. 1.

Ljubljanski list 1885, št. 103 (avtor neimenovan): Naši žebjarji: str. 1–2.

Ljubljanski list 1885, št. 107 (avtor neimenovan): Obrtni nadzorniki III, str. 2.

Ljubljanski list 1885, št. 108 (avtor neimenovan): Obrtni nadzorniki III, str. 1–2.

Ljubljanski list 1885, št. 111 (avtor neimenovan): Iz Železnikov, str. 2–3.

Ljubljanski list 1885, št. 276 (avtor neimenovan): Iz Železnikov. Gibanje žebjarjev v Železnikih, str. 2.

- Ljudski glas* 1882, št. 13 (avtor neimenovan): Železninska obrtnija na Gorenjskem, str. 90–91.
- Ljudski glas* 1883, št. 9 (avtor neimenovan): Za žebljarske trpine, str. 34.
- Ljudski glas* 1883, št. 10 (avtor neimenovan): Iz Kropce, str. 38.
- Pismo kovačev gospodom fužinarjem*, 1885, v zasebni lasti Ž. Jegliča.
- Slovenec* 1885, št. 83 (avtor neimenovan): Iz Železnikov, str. 3.
- Slovenec* 1885, št. 158 (avtor neimenovan): Iz Železnikov, str. 3–4.
- Slovenec* 1885, št. 166 (avtor neimenovan): Iz Železnikov, str. 3.
- Slovenec* 1912, št. 56 (avtor neimenovan): Vladni svetnik Anton Globočnik pl. Sorodolski, str. 2–3.
- Slovenski narod* 1885, št. 103 (avtor neimenovan): Iz Železnikov, str. 3.
- Slovenski narod* 1885, št. 175 (avtor neimenovan): Iz Železnikov, str. 3.
- Slovenski narod* 1885, št. 180 (avtor neimenovan): Iz Železnikov, str. 3.
- Slovenski pravnik* 1912, Letnik XXVIII, št. 3 (avtor neimenovan): Anton Globočnik pl. Sorodolski, str. 89–90.
- Tovarna žic in žičnikov Ivan Globočnik Ljubljana*, fond LJU-127, 1871–1947, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana.
- Zbornica za trgovino, obrt in industrijo*, fond 232,1851–1945, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
- Železarska industrijska družba bratov Globočnik, Železniki*, fond ŠKL 270, 1840–1907, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki.

Literatura:

- Baš, Franjo, 1953–1953: Iz zgodovine hiše v Kropi. V: *Zgodovinski časopis*, št. 4–5, str. 619–649.
- Blaznik, Pavle, 1973: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*, Škofja Loka.
- Brank, Rajko, 1980: Štalca – stara železarska naselbina? V: *Loški razgledi*, št. 27, str. 31–33.
- Demšar, Vincencij, 1973: Drobtinice iz zgodovine Železnikov v drugi polovici 19. stoletja. V: *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, str. 115–119.
- Dežman, Jože, ur., 1998: *Kroparske družine od 15. do začetka 20. stoletja. Gorenjski biografski leksikon. Poskusni zvezek 1*. Radovljica.
- Dolenc, Jože, 2000: Rudarski in fužinarski kraj Železniki: Po izidu knjige Antona Globočnika pl. Sorodolskega. V: *Loški razgledi*, št. 47, 359–362.
- Dolenc, Jože (et al.), 2002: *Doba železarstva v Železnikih*, Železniki.
- Frykman, Jonas in Orvar Löfgren, 1987: *Culture Builder. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*, New Brunswick and London.
- Gašperšič, Jože, 1956: *Vigenjc. Vodnik po zgodovinskih žebljarskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih*, Ljubljana.
- Gašperšič, Jože, 1963: Novo železarjenje v fužinah pod Jelovico v XIX. stoletju in njegov konec. V: *Kronika*, letnik 9, št. 1, str. 12–22.
- Koblar, France, 1973: Nekaj o društveno prosvetnem delu v prejšnjih časih. V: *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, str. 348–358.
- Kokalj, Marjan, 2005: Furmani in golcarji na Jelovici od 1850 do 1960. V: *Železne niti*, št. 2, str. 135–152.
- Komel, Rok, 2004: Kovaštvo in žebjarstvo. V: *Gea* št. 9, 12–17.
- Kuret, Niko, 1998: *Praznično leto Slovencev*. Ljubljana: Družina.
- Kyovský, Rudi, 1953: Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja. V: *Kronika*, letnik 1, št. 2, str. 81–89.
- Le Witt, Beatrix, 1994: *French Bourgeois Culture*, Cambridge.

- Mohorič, Danica, 2005: Kaj so kuhale naše prababice. V: *Železne niti*, št. 2, str. 271–274.
- Mohorič, Ivan, 1954: Zgodovina plavža v Železnikih. V: *Kronika*, letnik 2, št. 2, str. 95–100.
- Mohorič, Ivan, 1969: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, Ljubljana.
- Müllner, Alfons, 1909: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts*, Dunaj, Leipzig.
- Naglič, Miha, 1999: Po ljudeh gor, po ljudeh dol. Terenski ogledi za Gorenjski biografski leksikon. V: *Gorenjski glas*. 7. julij–21. oktober.
- Planina, France, 1962: *Poljanska in Selška dolina*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Poje, Veronika, 1993: *Družina Globočnik iz doline čipk in železarstva*. Neobjavljena raziskovalna naloga. Ljubljana: Srednja šola za gostinstvo in turizem v Ljubljani.
- Sluga, Meta, ur., 1979: *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana.
- Šmid, Olga, 1973: Šolstvo v Selški dolini nekoč in danes. V: *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, str. 330–347.
- Šorn, Jože, 1984: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor.
- Triler, Marjana, 1979: Znanstveni in turistični mejniki postojnskega podzemlja. *Delo*, 3. november, str. 23.
- Verbič, Marija, 1956: Bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo konec 18. stoletja (po Zoisovem opisu leta 1778). V: *Kronika*, letnik 3, št. 1, str. 6–14.
- Verbič, Marija, 1973: Železarstvo in žebjarstvo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja. V: *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, str. 101–114.
- Zupanc, Ciril, 2005: Zgodba nekega vrta. V: *Železne niti*, št. 2, str. 125–133.
- Žontar, Josip, 1995: O našem starem žebjarstvu. V: *Loški razgledi*, letnik 42, str. 85–86.
- Žumer, Lojze, 1973: Prispevek h gospodarski zgodovini doline. V: *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, str. 120–167.
- Žumer, Niko, 1973: Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva. V: *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, str. 168–186.

Opombe:

- ¹ Pošterovec je bil žebjar z lastno ješo, ki je koval žeblje za lastno prodajo. Izdeloval jih je iz železa, ki ga je kupoval od kovačev, ki so delali za fužinarje. Ti kovači so namreč preostanek železa smeli porabiti za lasten dobiček in ga prodati. Kupoval je tudi oglje in rudo ali celo najel fužinski dan.
- ² Recepti jedi kovačev, ki se jih spominjajo starejši prebivalci Železnikov, so objavljeni v prispevku Danice Mohorič: Kaj so jedle naše prababice. V: *Železne niti* 2, 2005, str. 271–274.
- ³ Gl. tudi Niko Kuret: Praznično leto Slovencev 1. Ljubljana, 1998, str. 105.
- ⁴ Gl. tudi Niko Kuret: Praznično leto Slovencev 1. Ljubljana, 1998, str. 388.
- ⁵ O učitelju Jakobu Demšarju piše ob njegovi smrti Jožef Levičnik, gl. Novice 1955, št. 94, str. 375.
- ⁶ Jožef Levičnik, učitelj, glasbenik in pisatelj, se je rodil leta 1826 v Železnikih. Poleg učiteljskega poklica je nad 65 let opravljal tudi delo organista v domači cerkvi. Bil je eden najvidnejših predstavnikov staroslovencev na deželi. Prizadeval si je za ohranjanje železarske industrije v Železnikih ter sodeloval v narodnih, političnih, šolskih in cerkvenih gibanjih. Bil je kronist in zgodovinar domačega kraja, popisoval in objavljal je ljudske šege in navade Železnikov. Veliko je popotoval in objavljal potopise. V Železnikih je ustanovil župnijsko knjižnico ter bil med ustanovitelji bralnega društva. V Šolskem prijatelju je objavljal spise o vzgoji. Skrbel je, da so nadarjeni učenci odšli študirat. Skladal je pesmi, predvsem evharistične za železnikarski pevski zbor, ki ga je vodil sam. Veliko prispevkov je objavil v Novicah, Zvezdi danici, Drobnitichah in številnih drugih časopisi